

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1966

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Antikvarie Carin Bunte, Kristianstad

Redaktionskommitté

Preceptor Erik Cinthio, Lund

Docent Lars-Olof Larsson, Lund

Professor Birgitta Odén-Dunér, Lund

Assistent Bengt Salomonsson, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, ordf., professor Holger Arbman, Lund, v. ordf., docent Jörgen Weibull, Lund, sekr., preceptor Erik Cinthio, Lund, v. sekr. museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt docent Hilbert Andersson, Ystad, intendent Bengt Bengtsson, Lund, antikvarie Carin Bunte, Kristianstad, docent Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hålsingborg, rektor Salomon Kraft, Malmö, professor Sven Kjällerström, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Orkellunga, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, riksdagsman Per Edvin Sköld, N. Rörum, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Nya Boulevarden 9, Kristianstad, tel 044/134 91

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 24 68 31, c/o museichef B.-A. Person, Varberg.

På omslaget en grupp av de nyupptäckta hällristningarna i Västra Karup. Se sid. 47. Efter teckning av Bengt Salomonsson.

De Skånska Landskapens Historiska och Arkeologiska Förening 1866 — 1966

Av Jörgen Weibull

I ett föredrag vid årsmötet den 22 maj tecknades De Skånska Landskapens Historiska och Arkeologiska Förenings 100-åriga historia och bakgrunden till dess uppkomst av föreningens sekreterare, docent Jörgen Weibull. Föredraget publiceras här i sin helhet.

1.

Den 12 januari 1865 samlades i Lund ett antal historiskt och arkeologiskt intresserade personer. Syftet var att bilda en Skånes fornminnesförening. Initiativtagaren var kyrkoherden i Tygelsjö, kontraktsprosten Ernst Rietz — främst känd som språk- och dialektforskare, men också varmt intresserad av Skånes historia och vården av dess fornminnen.

Resultatet av detta första möte blev beslutet att en förening för vården av Skånes fornminnen skulle bildas, förslagsvis under namnet "Skånes fornminnesförening". För att förverkliga detta beslöt man utarbeta stadgar för en dylik förening. Arbetet tog sin tid. Först över ett år senare, den 16 maj 1866, samlades man åter för att konstituera föreningen. Vid detta möte — för i dag nästan jämt

100 år sedan — antogs föreningens stadgar och valdes dess första styrelse. Från och med 1866 började föreningen också sin egentliga verksamhet.

Till ordförande i föreningens första styrelse valdes biskopen i Lund, Wilhelm Flensburg. Vice ordförande blev professorn i estetik, konst- och litteraturhistoria, Gustaf Ljunggren, sekreterare dåvarande docenten i historia, Martin Weibull, och skattmästare den unge lektorn i teologi vid Katedralskolan, Gottfrid Billing. Bland den första styrelsens övriga ledamöter märkes förutom prosten Ernst Rietz, rektorn i Ystad Nils Brpzeliuss och universitetsadjunkten i historia, Claes Theodor Odhner. Påfallande är att denna förenings första styrelse till stor del bestod av unga män: flera av

dem skulle, som vi alla vet, senare spela en stor roll var på sitt håll och nå höga poster i samhället.

Föreningens namn ändrades samtidigt från det ursprungligen föreslagna "Skånes fornminnesförening" till "Föreningen för Skånes fornminnen och historia", som några år senare, då Hallands fornminnesförening uppgick i föreningen, blev "De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening". Bakom den ändring av namnet, som företogs redan på föreningens första egentliga möte, låg en realitet. Målsättningen begränsades inte till endast vården av fornminnen — föreningens verksamhet skulle enligt dess stadga omfatta alla områden av Skånes folkliv och historia. Första paragrafen av dess stadga fick lydelsen:

"Föreningens ändamål äro:

1. att vårda Skånes fornlämningar och att anteckna, beskriva och genom tryckta skrifter bekantgöra allt, som kan bidra till att sprida ljus över Skånes forntid, folkliv och landskapsmål;
2. att väcka och underhålla intresset för Skånes historia i allmänhet genom utgivande av arbeten och historiska handlingar, äldre och nyare, som upplysa Skånes politiska, kyrkliga och kulturhistoriska förhållanden."

Det är framför allt den andra av de båda punkterna, som pekar utöver de för fornminnesföreningarna sedvanliga uppgifterna. Initiativet till denna andra punkt hade tagits av Martin Weibull. Han blev också själv i egenskap av föreningens sekreterare den drivande kraften i den starkt historiskt inriktade verksamhet, som ända från början kännetecknat föreningens arbete.

Men andra sidor av föreningens upp-

Föreningens första sekreterare,
Martin Weibull

gifter försumrades därför inte. Redan från början skedde en uppdelning av arbetsuppgifterna inom styrelsen. Ernst Rietz svarade sålunda för ledningen av undersökningarna och kartläggningen av folkspråk och folkliv i Skåne. Då Rietz kort därefter blev sjuk och två år senare avled fortsattes detta arbete främst under ledning av adjunkten vid Katedralskolan Carl Schweder, docenten Axel Kock och senare kandidat Nils Olsén.

För fornminnesvården svarade främst rektor Nils Bruzelius och under hans överinseende de tillsyningsmän över fornlämningar, som föreningen tillsatte, en i vart härad i Skåne.

Man kan — något schematiserat — tala om tre olika strömningar som bildat bakgrunden till föreningens uppkomst och som övat ett bestämmande inflytande på utformningen av dess verksamhet:

1. Intresset för vården av Skånes fornminnen,
2. skandinavismen och
3. intresset för Skånes historia och folkliv, mot bakgrunden av de nya idéer som under 1860-talet gjorde sig gällande inom historisk forskning och undervisning.

2.

Romantiken och det av denna betingade intresset för äldre tiders historia riktade vid 1800-talets mitt intresset mot fornminnena. Richard Dybeck, författaren till "Du gamla du fria" var en av pionjärerna, själv främst intresserad av runor, runstenar och folkmusik. En annan av pionjärerna var Nils Gabriel Djurklou, som redan på 1850-talet tog initiativ till "Föreningen för Närikes folkspråk och fornminnen". Denna den första fornminnesföreningen fick snart efterföljare. Föreningar för folklivsforskning och fornminnesvård bildades på 1860-talet runt om i landet. I södra Sverige blev Gunnar Olof Hyltén-Cavallius den ledande mannen och år 1863—64 utkom första delen av hans stora arbete "Wärend och Wirdarne". Det är i detta sammanhang Ernst Rietz' initiativ 1865 till bildandet av en Skånes fornminnesförening hör hemma.

Fornminnesvården var också från början ett av föreningens huvudändamål. De i detta avseende ledande männen inom föreningen var som nyss nämnts Ernst Rietz och Nils Bruzelius.

Verksamheten följde i detta avseende två olika huvudlinjer: dels skyddet av de fasta fornlämningarna, dels insamling och systematisering av lösa fynd.

De fasta fornlämningarna definiera-

des i föreningens program som "ättehögar, stenkummel, uråldriga stensättningar av alla slag, runstenar, bautasteinar, tings- och valplatser, offerkällor, lämningar av ringmurar, borgar, kloster, kyrkor och andra märkliga byggnader". Uppgiften att förteckna och för framtiden bevara dessa vilade framför allt på de av föreningen utsedda tillsyningsmännen över fornlämningarna i Skånes häradar. Föreningens annaler vittnar också om att dessa på flera håll med kraft fullgjorde sina förpliktelser. Så anmälde t. ex. år 1869 tillsyningsmannen i Torna härad, kyrkoherden J. Härstedt, en hemmansägare i Hoby socken för att ha förstört en på sina ägor belägen ättehög. Föreningen beslöt att för åtal anmäla hemmansägaren för Kungl. befallningshavanden i Malmö och uppmanade samtidigt häradsuppsyningsmännen att söka förekomma sådana brott genom att uppsätta en förteckning över vilka fornminnen som fanns i häradet och från predikstolarna låta kungöra detta. Om dessa fornminnen trots detta vandaliserades, skulle de omedelbart rapportera detta till föreningens styrelse för anmälan och åtal.

Men föreningens insatser för vården av de fasta fornminnena inskränkte sig inte till denna, nog så viktiga bevakning. Genom utgrävningar sökte man också öka kunskapen om fornlämningarna. Så företogs år 1868 på föreningens initiativ en utgrävning av en mosse i Fjellie socken och år 1869 anslog man medel för utgrävning och undersökning av en ättehög i Nöbbelövs socken.

Men inte bara arkeologiska utgrävningar ingick i föreningens program. Till dess uppgifter hörde också att anteckna och beskriva Skånes fasta fornminnen. Målet var utarbetandet av en fullständig arkeologisk beskrivning över Skåne. I

detta syfte beslöt man vid årsmötet 1869 att uppdraga åt dåvarande amanuensen vid statens historiska museum i Stockholm, dr Oscar Montelius, och amanuensen vid Historiska museet i Lund, Elof Tegnér, att gemensamt utarbeta en arbetsplan för genomförandet av en dylik arkeologisk inventering. Till årsmötet 1870 förelåg planen. Verket borde enligt denna ordnas i tre huvuddelar:

1. Fasta fornlämningar från sten-, brons- och järnåldern,
2. runstenar och
3. minnesmärken från medeltid och senare tid.

Föreningen beslöt vid årsmötet att under två år anslå högst 500 rdr årligen — en vid denna tidpunkt avsevärd summa — för utarbetandet av ett dylikt verk. Pengarna skulle ställas till Montelius och Tegnér's förfogande att lyftas vid behov och dessa skulle börja med att utarbeta en speciell instruktion efter vilka häradsuppsyningsmännen skulle förteckna respektive häraders fornminnen.

Genom de båda ledarnas engagemang på annat håll kom detta arbete dock aldrig på allvar i gång. De stort upplagda planerna blev aldrig förverkligade.

Den andra huvudlinjen i föreningens verksamhet i fornminnesvårdens tjänst var insamlingen av lösa fynd i syfte att konservera dem och göra dem tillgängliga för forskningen genom att överlämna dem till museer eller andra offentliga institutioner. I föreningens upprop av år 1871 exemplifieras dessa s. k. "rörliga fornlämningar" såsom "vapen, redskap och prydnader av sten, ben, brons, järn och ädlare metaller, mynt och jordfynd i allmänhet; tornklockor, dopfuntar, kalkar, rökelsekar, samt föremål av historiskt och kulturhistoriskt intresse eller av konstvärde". Det var inte litet som

föreningens medlemmar uppmanades att samla. Enligt föreningens stadgar skulle "de fornsaker, mynt, handskrifter eller böcker, som föreningen genom gåvor eller köp förvärvade överlämnas åt Lunds universitets historiska museum, myntkabinett eller bibliotek, att där såsom föreningens egendom förvaras till dess föreningen annorlunda beslutar". Förteckningar över de gåvor som strömmade in vittnar om det intresse med vilket uppmaningen hörsammades. Föremålen sträcker sig från stenyxor och fiskkrokar av ben till Kristianstads stads gamla bödelssvård och folkdräkter från olika delar av landskapet.

Endast en sak till om föreningens verksamhet i fornminnesvårdens tjänst: tillkomsten av den s. k. runstenshögen i Lund.

På föreningens andra allmänna möte, i oktober 1866, väckte sekreteraren förslag om att föreningen skulle söka samla alla sådana runstenar inom de skånska landskapen, som flyttats från sina ursprungliga platser och på sin nuvarande plats var utsatta för fara att lida skada eller rent av förkomma. Enligt förslaget borde dessa föras till Lund, "de skånska landskapens gamla historiska medelpunkt", och där uppställas till säkert förvar för framtiden. Sedan Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien givit sitt tillstånd, sattes planen i verk. Lunds universitet upplät för ändamålet ett hörn av den dåvarande botaniska trädgården, d. v. s. den nuvarande universitetsplatsen. De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening lät här resa en hög och uppställde där inte mindre än sju runstenar från olika delar av Skåne. Utan jämförelse ståtligast var den högresta s. k. Helgonastenen, som år 1690 uttogs ur muren på det då raserade

Allhelgonaklostret och senare flyttades till Lundagård, där den sedan 1750 — sönderslagen i tre delar — legat framför ingången till Lundagårdshuset. På föreningsens bekostnad reparerades nu stenen och restes på runstenshögen. För några år sedan, 1957, flyttades den till Universitetsbiblioteket, där den nu står i hallen — på samma plats, där den för 400 år sedan återfanns.

År 1868, lagom till universitetets 200-årsjubileum, stod runstenshögen färdig och överlämnades i samband med jubile-

Runstenshögen på universitetsplatsen i Lund.

et av föreningen som gåva till universitetet. Trots att dess främsta prydnad flyttats därifrån, är högen än i dag en av Lunds sevärdheter och utgör en av påminnelserna om denna förenings insatser för Skånes arkeologi och historia.

3.

Liksom den litterära romantiken vid 1800-talets mitt med sitt intresse för

fortid och vikingatid, för medeltidens borgar, kloster och kyrkor utgör en av de strömningar, som bildar bakgrunden till De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings tillkomst och övade inflytande på utformningen av dess verksamhet, var skandinavismen en annan faktor av betydelse.

Lundastudenterna hade under 1830- och 1840-talen gått i spetsen för den skandinaviska rörelsen i Sverige. Bakom låg den nära kontakten med Köpenhamn och den allmänt radikala och liberala inställning som präglade Lund och Lundastudenterna. Vid studentmötena under 1840- och 1850-talen framträdde talesmännen för Lundastudenterna som de ledande skandinaverna med en entusiasm och skärpa, som skarpt kontrasterar mot Uppsalaakademikernas betydligt vagare deklarationer. Man behöver bara tänka på män som C. V. A. Strandberg — Talis Qualis — och Göthe Thomé, som framträdde som lundastudenternas talesmän. Det var i denna miljö och under intryck av dessa stämningar, som målsättning och ideal hade formats hos flertalet av dem, som stod bakom tillkomsten av denna förening. Professor Gustaf Ljunggren, som förde klubban vid föreningens konstituerande möte i maj 1866 och då valdes till dess vice ordförande, hade själv deltagit i studentmötena på 1840-talet och framträtt som entusiastisk skandinav. Martin Weibull, som tillhörde en något yngre studentgeneration, hade på 1850-talet blivit en av de ledande talesmännen för den skandinaviska tanken bland Lunds studenter.

I presentationen av föreningen i första häftet av dess tidskrift "Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrivning" tar Martin Weibull också de skånska landskapens speciella ställning

till utgångspunkt. Dessa landskaps hävder, skriver han "låna ett egendomligt intresse därav, att de tillhöra mera än ett av de skandinaviska folken". De utgöra i våra dagar, framhåller han vidare, "de närmaste och naturligaste förmedlingslänkarna mellan de trenne folk, i vilka den gemensamma stammen grenat sig". Själva namnet Skandinavien leder också, påpekar han, sitt ursprung från namnet Scandia — Skåne.

Föreningens arbete kom också från början att i hög grad inriktas på dess rent historiska verksamhet. Främst fick denna verksamhet form av publicering av källor och aktstycken till Skånes historia. I föreningens tidskrift, "Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrivning", som fr. o. m. 1874 fick titeln "Samlingar utgivna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening" och slutligen, under 1890-talet utgavs under titeln "Skånska samlingar", publicerade Martin Weibull under en lång följd av år källor och aktstycken rörande Skåne och de skånska landskapens historia. Genom den centrala ställning Skåne tidvis intagit — t. ex. genom ärkebiskoparna i Lund under medeltiden och generalguvernörerna under 1600-talets senare del — är många av dessa aktstycken källor av stor vikt för hela Nordens historia. Bakom det omfattande publiceringsarbetet låg en bestämd plan. Aktstyckena samlades under vissa huvudrubriker, av vilka de viktigaste var:

1. Handlingar hörande till Skånes danska historia,
2. Handlingar hörande till Skånes historia under övergångstiden 1658 —1710, samt
3. Handlingar hörande till Skånes svenska historia.

Av dessa tre huvudavdelningar ägnade Martin Weibull största intresset åt handlingarna från övergångstidens historia. Den omfattande publiceringen av källorna till övergångstidens historia, som på detta sätt genom denna förenings försorg kom till stånd, utgör alltså en grundval för varje behandling av problem i samband med Skånes försvensknings och Sveriges krig med Danmark från Karl X Gustafs till Karl XII:s tid.

Vid sidan av publiceringen av källmaterial innehöll föreningens tidskrift även avhandlingar rörande Skånes och de skånska landskapens historia. Förutom Martin Weibulls egna bidrag bl. a. "Om Skånes adel under övergångstiden" märks Sven Nilssons uppsatser om "Metkrokar av sten och ben" samt "Om amuletter", Gustaf Ljunggrens om "S:t Knuts gille i Lund" och smärre bidrag av C. G. Styffe, Arthur Stille och senare även Lauritz Weibull.

Föreningens historiska verksamhet inskränkte sig emellertid inte till endast publiceringen av de regelbundet utkommande Samlingarna till Skånes historia. Vid sidan därav utkom i föreningens regi en rad historiska källpublikationer och avhandlingar, bland vilka främst kan nämnas "Carl von Linnés Skånska resa", "Sthen Jacobsen Den Nordiska Krigs Krönika" och Johan Corylanders "Berättelse om Lunds domkyrka", alla utgivna av Martin Weibull samt Sven Lagerbrings "Skrifter och brev" utgivna av Lauritz Weibull. Vidare flera avhandlingar såsom Sven Wägners "Skånska kommissionen af 1669—1670" och Karl Enghoffs "Tillståndet i Skåne under Magnus Stenbocks guvernörstid".

Ett annat sätt än att genom egna publikationer söka väcka och underhålla intresset för Skånes historia var de "pris-

ämnen", som föreningen utlyste i förhoppning att därmed förmå någon att ägna sig åt dem. I första häftet av föreningens tidskrift 1868 utfäste föreningen sålunda ett pris på 15 caroliner för en tillfredsställande behandling av något bland följande ämnen:

1. "*De skånska lantboförhållandenas historiska utveckling* med uppmärksamhet fästad även vid det skånska åkerbrukets historia", och
2. "*Skånes historia* i enkel och populär framställning till läsning i skolan och hemmet".

Någon större framgång blev detta dock inte. Av föreningens handlingar framgår inte om priset i fråga någonsin utdelades. Någon tillfredsställande framställning av de förelagda ämnena kom i varje fall inte till stånd. Först långt senare fick det första av dessa båda ämnen sin behandling i Carl Gustaf Weibulls "Det skånska lantbrukets historia", som utkom 1923; i fråga om det andra av de båda ämnena — en Skånes historia för hem och skola — väntar vi än i dag på en vetenskapligt tillfredsställande, populär framställning.

Den skandinavism, som så starkt sätter sin prägel på föreningens historiska verksamhet tog sig också andra uttryck. Den 4 december 1876, på 200-årsdagen av slaget vid Lund, startade De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening en insamling för att resa ett monument — inte över de svenskes seger, utan som ett tecken på försoningen mellan de skandinaviska folken. "Tvänne århundraden hava förflutit sedan den decemberdag, då Nordens folk på slätterna vid Lund möttes till den blodigaste strid, deras hävder hava att omtala" lyder de första orden i den inbjudan, i vilken ledande statsmän och kulturperso-

ner i Danmark och Sverige uppmanade medborgare från båda länderna att deltaga i insamlingen. I fortsättningen citeras i detta upprop den danske skaldens ord:

Her ligge kjaekke Maend, hvis ben og blod
er blandet
Iblandt hinanden, så at Ingen siger Andet
End de var af en Slægt: de var og af en
Tro —
Dog kunde de med Fred ej hos hinanden bo?

Därefter heter det:

Tvänne århundraden hava förflutit, och stamsplitets stämma är nu tystnad: det är frändskapens, som talar. Fridens milda genius har jämnat spåren av den forna fejden: lyckan och välsignelsen spira över allt i hans fjät. Det blodiga slagfältet vid Lund, en gång förödelsens vittne, står nu förvandlat till ett leende landskap, genomskuret av den fredliga samfärdslns väg mellan folken: höljt av vår odlings rikaste hävor, ger det nu en bild av den nya tids välsignelse, som randats över Norden.

Om över allt i nordiska bygder minnet av den 4:de december 1676 manar till dessa betraktelser och väcker sådana känslor, måste de särskilt framkallas inom de sydliga landskapen av den skandinaviska halvön. På deras lott föll det en gång att, härjade och förödda, lämna valplatserna för de stridande, själva ett mål för striden och dess yttersta segerpris. När deras öde avgjorts, blev det deras plikt att, innerligt och varmt uppgångna i ett nytt fosterland, aldrig förgätande sin andel i det gamla och sin skuld till detsamma, vara ett föreningsband mellan bägge.

Inom dessa landskap har uppstått tanken att resa ett minnesmärke på slagfältet vid Lund, icke ett minne av segrar eller nederlag, utan en försoningens vård på den blodigaste av Nordens valplatser. De skånska landskapens historiska förening, som omfattat denna tanke, har ställt sig i spetsen för dess utförande, och vi, svenske och danske män, inbjuda å dess vägnar att deltaga i resandet av denna försoningsvård.

Främlingen, som beträder våra kuster, skall, då han far över Skånes slätter, mötas av ett minne över forna strider, rest av förenta brödrafolk.

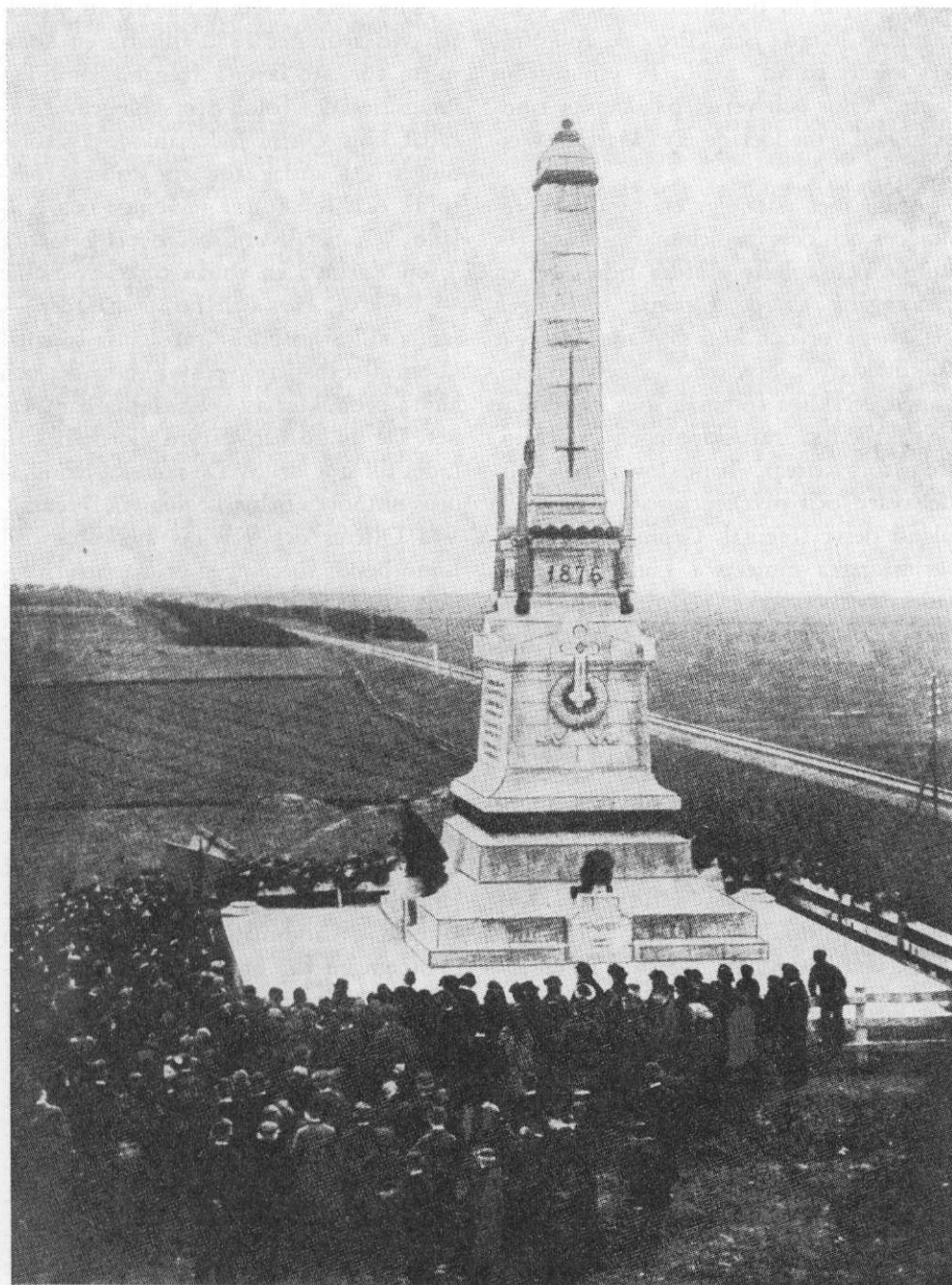
Monumentet, som stod färdigt några år senare, vittnar om det gensvar förenings appell väckte och den breda avslutning den fick såväl i Sverige som i Danmark.

4.

Den tredje av de strömningar, som jag inledningsvis nämnde, som bildar bakgrunden till De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings tillkomst och som satt sin prägel på dess verksamhet under dess första tid, var det intresse för kulturhistoria och folklivsforskning, som kännetecknar senare delen av 1800-talet. Ursprunget till detta växande intresse för kulturhistoria, för den enskilda människans levnadsförhållande i äldre tider, bottnar i att nya grupper i samhället med den borgerliga liberalismen och industrialiseringen börjar få allt större inflytande både politiskt och kulturellt. Ute i Europa går historiker som Guizot, Taine och Macaulay i spetsen.

Det stora genombrottet för kulturhistorien och folklivsforskningen i Sverige är knutet framför allt till två namn: Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, vars stora verk "Wärend och Wirdarne" utkom under 1860-talet och som samtidigt grundade Smålands museum i Växjö, samt Arthur Hazelius, Nordiska museets skapare, som började sin stora samlingsverksamhet på 1870-talet. Att Hyltén-Cavallius' arbete spelat en roll för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings tillkomst och ut-

Monumentet över slaget vid Lund. Professor Martin Weibull talar till studenterna, som i samband med en dansk-svensk studentkonsert den 21 oktober 1883 tågat ut till det då nyuppförda monumentet för att fira de Skandinaviska folkens förbrödring.

formningen av dess målsättning har jag redan framhållit. De äldsta häftena av dess tidskrift vittnar också om intresset för folklivsforskning med uppsatser sådana som Per Nilssons i Espös "Gamla seder och bruk bland allmogen i Vemmenhögs härad" och "Prov på folkspråket i Färs härad" av L. P. Holmström samt "Visor och verser på skånska landskapsmål" meddelade av Martin Weibull.

Ännu mer påtagligt framträder föreningens och dess medlemmars intresse för kultur och folkliv i äldre tider vid en genomgång av de föremål föreningen genom gåvor och köp samlade. Det var folkdräkter, smycken, arbetsredskap, vapen, kyrkliga föremål, som dopfuntar och krucifix, rättsskipningens redskap, som tumskruvar, handklovar och bödelssvärd och mycket annat som ingick bland dessa föremål. Grunden till Kulturhistoriska museets i Lund samlingar lades i själva verket redan under 1860- och 1870-talen genom den verksamhet De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening i detta avseende bedrev. (Se Nils Nilssons artikel "Kulturens vagga", sid. 13).

Målsättningen att inom föreningen taga vård om allt som inom dess område kunde finnas av kulturhistoriskt intresse, allt vad som kunde "sprida ljus över Skånes forntid, folkliv och landskapsmål", visade sig snart överstiga föreningens krafter. Samlingarna ökade i en takt, som gjorde det omöjligt för Universitetets Historiska museum att härbergiera dem. I detta läge föreslog en av föreningens mest aktiva och kulturhistoriskt intresserade medlemmar, adjunkten Carl Schweder, vid årsmötet 1879, att föreningen borde hyra en särskild lokal i Lund för att där kunna förvara och ut-

ställa sina samlingar. De skulle därigenom, framhöll han, "bliva överskådliga och utöva den tilldragningskraft hos givare, som på många orter visat sig i grundandet av provinsmuseer".

Schweders förslag ledde till att styrelsen vid årsmötet 1880 tillsatte en kommitté för att utreda frågan. Samtidigt intensifierades folklivsforskningen. Kandidat Nils Olsén fick sålunda av föreningen ett anslag för att studera folkspråk och folkkultur i Göinge och Villands härad. Samtidigt började Georg J:son Karlin i en annan trakt av Skåne — i Gärd, Färs och Frosta härad — samla kulturhistoriskt intressanta föremål såsom silverbägare, verktyg, bonader och andra produkter av det skånska hantverket. De inköp han därvid gjorde bekostades till stor del av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening. Vid Olséns och Karlins återkomst till Lund beslöt föreningen ordna en utställning av såväl nyförvärv som tidigare insamlade föremål. Lokalen blev en av salarna i Lundagårdshusets bottenvåning. Den 21 oktober 1882 kunde utställningen öppnas. Den väckte berättigad uppmärksamhet. Det stod nu klart att denna del av föreningens verksamhet nått en omfattning som endast med svårighet kunde rymmas inom föreningens ram. I samarbete med de vid universitetet verkssamma Landsmålsföreningarna och "Föreningen för Smålands minnen" bildades därför i november 1882 "Kulturhistoriska föreningen för Södra Sverige". Samtidigt beslöt De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening att till den nya föreningen som gäva överlämna alla föremål i föreningens samlingar. Det nära sambandet mellan Kulturhistoriska föreningen och dess moderförening befästes också därigenom att

fyra av den nya föreningens styrelsemedlemmar utsågs av styrelsens medlemmar i den äldre föreningen och denna förenings sekreterare, Martin Weibull, valdes till ordförande i Kulturhistoriska föreningen.

För De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening innebar tillkomsten av Kulturhistoriska föreningen och dess museum en påtaglig förändring av dess verksamhet. Den kulturhistoriska delen av verksamheten, folklivsforskningen och insamlingarna av kulturhistoriskt intressanta föremål, övergick till den nya föreningen. Samtidigt hade landsmålsföreningarna, av vilka den första i Lund, den skånska, tillkom år 1875, övertagit uppgiften att studera Skånes landskapsmål och dialekter. De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings verksamhet kom från denna tidpunkt att inskränka sig till främst uppgiften "att väcka och underhålla intresset för Skånes historia i allmänhet genom utgivandet av arbeten och handlingar, äldre och nyare, som upplysa Skånes politiska, kyrkliga och kulturhistoriska förhållanden".

5.

Genom utgivandet av *Historisk tidskrift för Skåneland*, vars första häfte utkom 1901, fyllde föreningen under 1900-talets båda första årtionden i hög grad denna sin uppgift. År 1902 avled föreningens sekreterare, Martin Weibull. Posten som sekreterare övertogs därefter av hans son Lauritz Weibull. Intresset för Skåne och Skånelandens historia präglade ännu de första banden av *Historisk tidskrift för Skåneland* under dess nye redaktör. Men efter hand vidgades ramen. Allt flera bidrag, sär-

skilt de av Lauritz Weibull själv, behandlade allmänt skandinaviska ämnen utan speciell anknytning till de skånska landskapen. Så t. ex. uppsatserna om "Dråpen i Roskilde i Knut den stores och Sven Estridssons tid", "Rollo och Gångeroif" och "Godfred och Thyra Danebods Danevirke". Medan Carl Gustaf Weibulls "Freden i Roskilde", som kom 1908 till 250-årsminnet ännu kan sägas ha en viss anknytning till Skåne trots att hela uppläggningsen är rent allmänt historisk, så kan detta knappast hävdas i fråga om Curt Weibulls avhandling om Saxo, som år 1915 publicerades i *Historisk tidskrift för Skåneland*. Tidskriften var på väg att mera bli ett språkrör för historikerna i Lund, främst bröderna Lauritz och Curt Weibull, än ett organ för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening. I tidskriften behandlades under 1910- och 1920-talen en rad centrala frågor i Skandinavians historia. *Historisk tidskrift för Skåneland* hade på 1920-talet de facto övergått till att bli en skandinavisk historisk tidskrift. Anknytningen till De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening blev av rent ekonomisk och formell natur. Resultatet blev också att tidskriften upphörde och 1928 ersattes av den från denna förening helt fristående tidskriften *Scandia*.

Under Lauritz Weibulls redaktörskap går utvecklingen fullt konsekvent från *Historisk tidskrift för Skåneland* till *Scandia* — från Skånes historia till de centrala problemen i Skandinavians historia. Den vision om Skånes och de skånska landskapens centrala position i de Skandinaviska ländernas gemensamma historia, som Martin Weibull tagit till utgångspunkt i första häftet av förening-

ens tidskrift år 1868, kom därmed att besannas. Skånes historia och dess problem vidgades till hela Skandinavien. Stora vetenskapliga landvinningar gjordes. Men De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening hade i detta sammanhang ingen funktion att fylla. Den förpuppades och verksamheten upphörde.

År 1959 beslöt Lauritz Weibull vidtaga åtgärder för att upplösa föreningen, som inte drivit någon verksamhet de senaste 33 åren. Föreningens kapital överlämnades till universitetet, där detta under namn av "Skånska fonden" skulle användas för "att understödja forskning och utgivande av skrifter rörande de skånska landskapens historia". Sedan denna donation vunnit laga kraft samlades den 15 december 1960 de fåtaliga ännu kvarvarande medlemmarna av De

skånska landskapens historiska och arkeologiska förening till årsmöte, där man enhälligt beslöt upplösa föreningen. Då emellertid ett sådant beslut måste konfirmeras på ytterligare ett allmänt föreningsmöte, blev det vilande till nästa vår.

Under våren 1961 förändrades emellertid läget. På olika håll visade sig finnas intresse för utgivandet av en tidskrift, som i lättläst form presenterade historiska och arkeologiska forskningar och rön rörande de skånska landskapen. Intresset för föreningen blommade plötsligt upp och under Sven E. Noreens ledning utformades *Ale, historisk tidskrift för Skåneland*. Föreningens medlemstal steg snabbt till omkring 700 medlemmar.

Men historien om föreningens återupplivande och den nya era, som därmed inleddes, får tecknas vid nästa 100-årsjubileum, i maj år 2066.

"Kulturens vagga"

Av Nils Nilsson

Inför föreningens 100-årsjubileum utställdes på Kulturen i Lund en del av de föremål, som föreningen insamlade under sina första år och sedermera överlämnade till sin 1882 bildade dotterförening, Kulturhistoriska föreningen för Södra Sverige. Amanuens Nils Nilsson, som gjorde utställningen, berättar om samlingen.

Kulturens äldsta emblem ritades av Svante Thulin sannolikt redan 1888. Skymningslandskapet med sin riddarborg och trappgavlade stad och stavkyrkan utgör en syntes av tidens romantiska uppfattning av det gamla Sverige.

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening hade, såsom Jörgen Weibull framhållit i sin historik över föreningen, ett synnerligen omfattande kulturhistoriskt program under sina första verksamhetsår. Det gällde ju att samla in allt som kunde tjäna till belysning av landskapens kulturhistoria i vidaste bemärkelse. Föreningens tidskrift hette också mycket riktigt under hela 1800-talet "Samlingar". Samlandet sträckte sig också till föremål: fornfynd, medeltida kyrkoinventarier, folkdräkter och annat från bondekulturens område.

Till en början var det inte fråga om något systematiskt samlingsarbete och omfattningen var ganska blygsam. 1871 uppgick den till 17 nummer för att 10 år senare ha växt till ungefär 100. Samlingen förvarades i Universitetets histo-

riska museum, vilket föll sig naturligt då föreningen ännu inte hunnit anskaffa någon särskild lokal för dess uppställning.¹ Som vi redan sett i den ovannämnda historiken blev det Carl Schweder som tog upp frågan om att anskaffa särskilda lokaler och grunda ett verkligt museum. Han yrkade också på att ett systematiskt samlingsarbete skulle påbörjas. Detta kom så till stånd genom Nils Olsénis och Georg J:son Karlins samlingsresor i nordöstra Skåne. Resultatet blev en så rik skörd av föremål, att när man öppnat den första expositionen i Lunda-gårdshuset på hösten 1882 stod det klart att denna gren av föreningens verksamhet krävde speciella åtgärder. Så bildades Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige med uppgift att förverkliga föreningens museala ambitioner och den sam-

ling som De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening sammanbragt överlämnades till den nystartade dottersammanslutningen. Helt naturligt undantogs föremålen från förhistorisk tid och överlämnades till Universitetets historiska museum,² som ju sedan gammalt hade sin verksamhet inriktad på den förhistoriska tiden. Som bekant kom denna uppdelning mellan Kulturhistoriska museets och Historiska museets arbetsområden att bli bestående.

Medan De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings samling ännu i sin helhet var i Historiska museets vård upprättades en katalog över föremålen. Den kom att följa samlingen sedan denna överlämnats till Kulturhistoriska föreningen och förvaras nu i Kulturens arkiv. Den har titeln "Inventarium öfver Skånska fornminnesföreningens Samlingar 1866—)". Föreningen hette ju till en början Skånes Fornminnesförening. I titelbladets nedre högra hörn läses signaturen "Tegnér", Elof Tegnér, katalogförfattarens, namnteckning. Elof Tegnér var vid den tiden knuten till Historiska museet som amanuens och blev sedermera chef för Universitetsbiblioteket. Han samarbetade med Martin Weibull även på ett annat område nämligen vid författandet av Lunds universitets historia.

Inventariet består av en handskrift på folioark löst inlagt i ett skyddsomslag av blått papper. Föremålen är här förtecknade i fem grupper: Stenåldern, Bronsåldern, Järnåldern, Medeltiden och nyare tid samt Kulturhistoriska föremål, folkdräkter m. m. Föremålen är numrerade i löpande följd med en nummerserie för varje grupp. Till varje föremål finns en kort beskrivning jämte uppgifter om härkomst och givare. Dessutom hänvisas

i förekommande fall till överlåtelsebrev i form av bilagor. Dessa åtkomsthandlingar är till största delen bevarade, medan ett par tycks ha förkommit. De ligger likaledes lösa tillsammans med inventarieförteckningens blad.

Som redan nämnts överlämnades till Historiska museet den del av samlingen som härrör från förhistorisk tid. Vad som kom i Kulturhistoriska museets vård var alltså det som rymts under avdelningarna Medeltiden och nyare tiden och Kulturhistoriska föremål, folkdräkter m. m. Det är inte utan intresse att se vad inventariets författare, om det nu är han själv som bestämt samlingens uppdelning i grupper, menade med kulturhistoriska föremål. Han avsåg tydligen med det endast sådant som hörde till bondebefolkningens miljö, företrädesvis folkdräkter. I den andra gruppen Medeltiden och nyare tid upptages kyrkliga inventarier, vapen och några saker med personhistorisk anknytning, vilket allt med lika stor rätt kunde kallas kulturhistoriskt. Distinktionen tycks dock inte ha varit helt allmänt gällande att döma av andra katalogförfattarens inskrifningar; föremål har senare införts under de två avdelningarna utan åtskillnad. Denna del av samlingen infördes i Kulturhistoriska museets huvudliggare 1883 och upptar där nr 1152—1257. Emellertid tycks vid det laget en del saker ha avförts från samlingen. I inventariet är nämligen vid flera nummer med blyerts antecknat "Finns ej" och dessa nummer är inte heller med i museets huvudliggare. Längre fram har samlingen ytterligare decimerats genom byten med andra museer.³ Således har tre folkdräktsplagg och en järnljusstake bytts bort tillsammans med en del andra ting mot en samling allmogeföremål från

Käpp med mässingskrycka som enligt traditionen tillhört Magnus Stenbock. Kryckans smalända är försedd med visselpipa. Inv. nr KM L.227.

Detalj av kryckans tjockända med MSB i monogram.

Östra Göinge härad. Och ytterligare tre dräktplagg jämte en liten silverbägare ingick i den samling som överlämnades till Dansk Folkemuseum mot en uppsättning "manequänger", d. v. s. skyltdockor att exponera folkdräkter på. Dessa "manequänger" har mycket välgjorda realistiskt målade huvuden av gips. De har varit i bruk i Kulturens dräktavdelning genom alla år och några av dem kommer inom kort att på nytt ställas upp i den nybyggda Nordiska textilhalls dräktvåning.

För att ge en uppfattning om vad samlingen egentligen består av kan det vara

på sin plats att presentera ett litet urval av föremålen.

Ett särskilt intresse tilldrar sig en gåva från kyrkoherden i Reng, Carl Jacob Collin, en käpp från Örkened med krycka av mässing med inmonterad visselpipa och ett "snapphanegevär" från Glimåkra. Gåvobrevet, som är daterat 1871, finnes i behåll och talar om att käppen skulle vara en gåva av Magnus Stenbock till utskrivningskarlen Bengt Åkesson från Örkened. De båda skulle ha klätt ut sig till smideshandlare och spionerat i det danska lägret före slaget vid Hälsingborg 1710 och i samband med detta skulle Bengt Åkesson ha fått käppen. Collin hade fått den av en man som skulle vara ättling till Bengt Åkesson. Vid tiden för överlämnandet till föreningen var Collin vicepastor i Lund

men hade tidigare haft flera missiv till Glimåkra, där hans far var kyrkoherde.⁴

Som framgår av bilderna finns på käppens krycka ingraverat dels initialerna BÅS, dels monogrammet MSB och året 1690 och detta har man tydligen uppfattat som Stenbocks ägaresignatur. Men man kan också tänka sig att såväl initialerna som monogrammet långt efteråt blivit ingraverade för att inte historien kring käppen skulle falla i glömska.

1950 skrev en man i Lönsboda till Kulturen och meddelade en annan version av historien om "Stenbocks käpp". Den spionerande, till smideshandlare förklädde, utskrivningskarlen skulle till att börja med inte ha hetat Bengt Åkesson; detta namn bars av en sonson till utskrivningskarlen. Men vad viktigare var, denne skulle ensam ha begivit sig till danskarna och utbudit smidesvaror. Danskarna behövde emellertid inga smiden utan ville endast köpa matvaror. Spejaren lovade då att försöka skaffa ett lass ärtor. Magnus Stenbock kom själv med ärtorna, "som var så hårda att danskarna måste dra sig ur landet."⁵

Fem år senare meddelade samma person en helt ny tradition om käppen, vilken tradition han ansåg mera trovärdig. Två svenska krigare, den ene kapten, på väg från Kalmar till Skåne, kom ridande till Bengt Åkessons gård. Kaptenens häst var totalt utmattad och Bengt Åkesson lämnade en annan yngre i byte mot skälig ersättning. Han var också smed och kanske skodde han även deras hästar. Senare skickade kaptenen käppen jämte en bronskniv som tack. Bronskniven fanns ännu kvar på gården vilket meddelaren tog som tecken på berättelsens trovärdighet.⁶

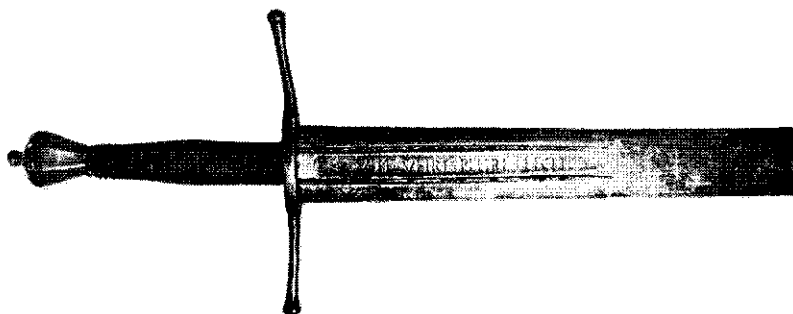
Ingen av de tre berättelserna kan tjäna

som något bevis för påståendet att käppen skulle vara en gåva av Magnus Stenbock, även om de två första innehåller en detalj som förefaller trovärdig, nämligen den att de två spejarna varit utklädda till smideshandlare. Smede som stödnäring till jordbruket och handel med de egna produkterna har av ålder tillhört göingeböndernas speciella verksamheter.

Värdet med berättelserna ligger mera i deras vittnesbörd om hur ett märkvärdigt föremål, i det här fallet en käpp med visselpipa, har förmågan att till sig binda sägenartade traditioner som gärna knyter an till mer eller mindre legendriska personligheter, i detta fall Magnus Stenbock. En märkvärdig sak måste ha haft med någon märklig person eller händelse att göra. Rent allmänt kan man ju säga att berättelserna kring käppen hör hemma i floran av sägner från Skånes övergångstid vilka huvudsakligen handlar om snapphanarna. Och till Collins gåva hörde ju också ett "snapphanegevär", d. v. s. ett snapplåsgevär av det slag som tillverkades i Göinge såsom hemmasmide.^{6a} Inte heller beträffande geväret finns det något belägg för att det verkligen, som namnet anger, brukats av snapphanar. Men det representerar den gamla smideshanteringen i Göinge, som var en av förutsättningarna för snapphanarnas verksamhet och det är vackert så.

Efter dessa exempel på personhistoriskt och vapenhistoriskt i Samlingen skall vi stanna för några föremål som belyser samhällsväsen. Från Kristianstads stadsfullmäktige har Föreningen fått en liten samling som består av ett rättarsvärd, en d:o bila, en handklöve, ett standar, en välkomma och två mindre bägar.

Rättarsvärdet är av den speciella typen

Skarprättaresvärd från Kristianstad med inskription: VIM VEIRE PELIRE LECIT. Inv. nr KM 1.224.

med bred klinga, slipad på båda kanterna och med tvär udd, tvåhandsfäste och en rak parerstång. På klingans ena sida läses: VIM VEIRE PELIRE LECIT vilket betyder: Det är tillåtet att fördriva våld med våld.⁷ På den andra finns klingsmedens signatur: JOHANNES WUNDES IN SOLIGEN.

Bilan har den vanliga formen med ett långt utdraget eggparti och har symmetriskt placerad skaftholk till skillnad från sådana bilor som begagnas vid timmerarbete, där skaftholken sitter så att bladets ena sida är helt plan. På bladets ena sida är instansat året 1740, sannolikt tillverkningsåret.

I inventariet rubriceras bilan som Staden Kristianstads skarprättarebila och med hänsyn till att givaren var stadens fullmäktige vågar man väl sätta tro till uppgiften. Troligtvis har även svärdet tillhört stadens rättskipning. Svärdet som halshuggningsredskap ersattes visserligen under senare århundraden alltmer av bilan, men adeln hade dock sin privilegierade rätt att halshuggas med svärd.

På samma grunder kan man nog också räkna med att handkloven brukats i staden för att hålla svårhanterliga fångar i

styr. Den är av den äldre typ, som består av en tvådelad klyka av järn med parallella skänklar, varav den mellersta är gängad och försedd med en vingmutter. Denna arbetar mot ett plattjärn, som är trätt över alla tre skänklarna och pressar delinkventens handlovar mot klykans botten. På somliga handklovar och så även på denna finns två plattjärn mellan vilka tummarna kunde sättas i kläm samtidigt med att handlovarna låstes. Emellanåt kallas också denna typ av handklove för tumskruv. Inventarieförteckningen rubricerar den som tortyrredskap.

Standaret bär Adolf Fredriks krönte monogram i rött och guld omgivet av gröna lagerkvistar på en kvadratisk duk av siden med guldfransar. Stången krönes av ett F i monogram under en kunglig krona av förgylld mässing och därunder sitter en dubbel snodd av guldtråd med tofsar knuten kring stången. Dess nedre ända är spetsad och en bit upp sitter två ringar, den ena rörlig längs en klen skena av järn. Anordningen är avsedd för ett koppel att bära standaret i till häst. Standaret har tillhört Kristianstads borgarbevapning som möjligen fått det i gåva av Adolf Fredrik.⁸

Slutligen hör till gåvan från Kristianstad också en välkomma och två bägere, alla av tenn. Välkomman har under sina glansdagar varit en ståtlig pjäs men den är nu defekt i det att locket saknas. Lika så saknas alla de små silverplåtar, som hängt runt sidorna. Kuppen är rak men har en kraftig ansvällning nertill som ger den ett balusterliknande utseende. Benet är utformat med fyra hålkälsprofiler och mellan dem en platt skiva medan foten har klockform och vilar på tre små gjutna lejon i vilande ställning. På kup-

Bägere av tenn från Kristianstad. Inv. nr KM 1.248.

pan finns följande inskription: LEF ERLIG OG VEL GIOR HVER MAND RET OG SKIEL SAA GAR DET D (ig ti) L LIF OG SIEL EVIDERLIG VEEL. Och vidare: SOLI DEO GLORIA CRISTIAN STADS WÄVARES WÄLKOMMA ANNO 1672 GUDS NAM TIL ÅRE ÅMBETET TIL EN PRYDELSE AF MIG HANS HANSØN WEVER. Här finns också tre graverade kartuscher, vardera med inskriften: HHS W 1672 och där under en skyttel. Tillverkningsort och mästare kan inte bestämmas då kärlet är stämplat endast med en krönt ros.

De båda bägarna har rak nedåt avsmalnande kupa med markerad mynningskant och en tunna rand strax ovanför foten, som är klockformat utvikt. De båda är exakt lika i utförandet och saknar båda stämplat. Däremot bär de olika inskriptioner. Den ena har en graverad kartusch med HHS W 1672 och en skyttel, samma inskription således som på välkomman även om detaljerna varierar något. Sannolikt är bägaren liksom välkomman en gåva till vävarämbetet av Hans Hansøn Wever. Men bägaren har dessutom en inskription under mynningskanten: ISACK HANS SØN, vars innebörd är osäker.

Den andra bägaren har också en inskription i en kartusch. Här står ATSS och därunder en sax med utslagna skänk-lar. Utanför kartuschen finns även här året 1672. Denna bägere har tydligen tillkommit ungefär samtidigt som den förra, kanske de rentav tillverkats av samme mästare på en gång eftersom de är så lika. Men den här bägaren har, som saxemblemet och kanske också det sista S-et av initialerna visar, varit en gåva av en skräddare och sålunda hört hemma i ett annat ämbete.

Ursprungligen fanns i Samlingen ett 20-tal kyrkliga inventarier men inte mindre än 13 av dem är i inventariet betecknade med "Finns ej" och är inte heller upptagna i Kulturens huvudliggare. Flertalet av dem återfinns emellertid i Historiska museets samlingar och sannolikt har alla 13 av någon anledning fått stanna kvar där. Vad som kom till Kulturens samlingar av detta är en relikgömma från Linderöd, en liten ask av bly, som innehållit små benbitar, en gåva genom kyrkoherden på platsen C. E. Trägårdh. Möjligen har relikgömmen kommit i dagen då kyrkan restaurerades i början på 1870-talet. Vidare är det två vridna kolonner, en Johannes Döparen och en Mosesbild från en altarpuppasats i barock från Örtofta, gåvan säkerligen förmedlad av församlingens kyrkoherde, prost N. Th. Simonsson, som vi skall återkomma till längre fram. Slutligen var det två ljuskronor från Österslövs kyrka, ett köp av en sergeant O. Herbst för en summa av 10 kronor.

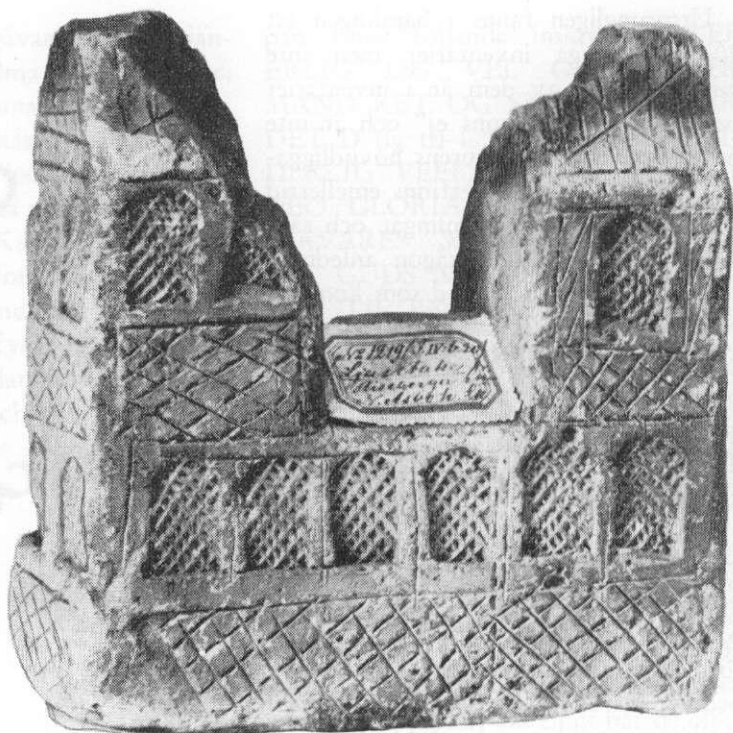
Ljuskronorna är såtillvida märkvärdiga att de genom sin karaktär av "folkkonst" avviker från vanliga kyrkoinventarier. Utan att veta varifrån de kommit skulle man velat betrakta dem som typiska exponenter för det skånska bondehemmets högtidsutrustning. Att tidsbestämma dem är omöjligt men de är i varje fall från efterreformatorisk tid, kanske av 1700-talstillverkning även om de, såväl som hela den genre de hör till, i teknik och stilhållning bär medeltida drag.⁹

I detta sammanhang kan man också nämna en liten ljusstake av bränd lera från Riseberga "nära Herrevadskloster", en gåva av en förvaltare Forsberg. Den föreställer en byggnad med torn vid gavlarna. I tornens sadeltak finns hål att sätta ljusen i. På väggarna är med rist-

Ljuskrona av järn från Österslövs kyrka. Inv. nr KM 1.237.

ning i leran markerat rader av rundbågade fönster som tillsammans med tornen ger ett intryck av kyrka. Ljusstakar av bränd lera i form av ett torn eller tornliknande hus är inte ovanliga i sydsvenskt men just den här typen torde vara sällsynt.¹⁰ Troligtvis är den tillverkad i trakten, som är en gammal krukmakarebygd.

Ljusstake av bränd
lera från Riseberga.
Inv. nr KM 1.219.

Med ljusstaken från Riseberga har vi kommit över på samlingens "allmogeavdelning". Som ytterligare exempel på husgeråd kan man ta en smörbytta från Viby i Villands hd. Det är en gåva av kyrkoherden J. Härstedt i Fjellie-Flädie, en av ledamöterna i Kulturens första styrelse.¹¹ Smörbyttan är utförd som ett litet laggkärl med så många band att sidan täckes nästan helt. Tre stavar bildar ben och mellan dem är de övriga stavarnas nederändar dekorerade, somliga med utskurna ansikten, andra med "hängsirat" skurna i ett stycke med staven. Det är således ett litet bravurstycke i snideri och ett typiskt högtidskärl. Inventariet har en datering: "enl. uppgift från tiden omkr. 1750", vilken det inte finns någon anledning att betvivla, men som heller inte kan bestyrkas.

Till övervägande delen utgörs "allmo-

geavdelningen" av dräkter och dräkttillbehör som även dominerar i förhållande till samlingen som helhet. Bland givarna märkes framför andra de redan omnämnda kyrkoherdarna Härstedt och Simonsson. Den senares gåva är särskilt betydelsefull eftersom han försökt samla ihop en mans- och en kvinnodräkt fullt kompletta, t. o. m. med strumpor och "trädkor". De härrör från östra delen av Färs härad och själv skriver han i överlåtelsebrevet: "Tyvärr har icke lyckats att fullständigt erhålla någondera dräkten, som numera är helt bortlagd. Det anmärkes att manspersonerna buro krithvita strumpor och quinnorna svarta. Med tillägg af dessa samt ett quinnolintyg skulle kostymen vara någorlunda fullständig." Flera andra hela dräkter ingår i samlingen men ingen annan är så fullständig som dessa.

Bland Härstedts bidrag till dräktsam-

lingen märkes bland mycket annat en "attanväggarums-hufva" från Barsebäck. Det är en kilmössa av blått vadmal med svarta band över sömmarna. Kilmössan är den ålderdomligaste form av manshuvudbonad, som förekommit i Skåne in i sen tid. Oftast är den sydd av fem eller, som i det här fallet, sex kilformade stycken som markeras av band i kontrasterande färg över sömmarna. På denna mössa har längs kanten med band markerats ett bälte inom vilket varje stycke delats av på mitten, likaså med band, så att hela mössan delats upp i

aderton fält. Namnet "attanväggarums-huva" visar att anordningen förde tankarna till ett korsvirkeshus. Det vanliga namnet var annars pickelhuva.¹²

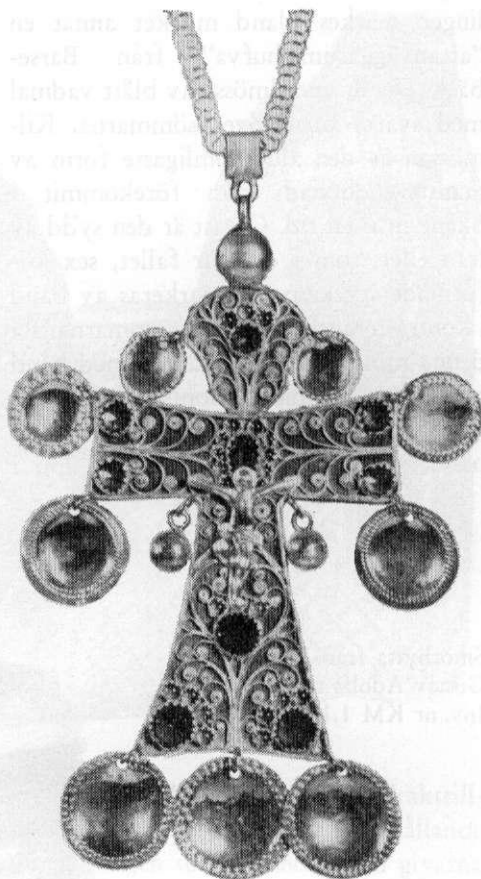
Det kanske märkligaste plagget inte bara bland Härstedts gåvor utan i hela samlingen är en "sorge-kåpa" från Fjellie. Det är en rundskuren kappa av svart vadmal, upptill med en bred kant av svart sammet inramad av svarta sidenband. Beträffande användningen heter det i inventariet: "Bäres över huvudet av den sörjande." I äldre tid brukades denna kappa rent allmänt som högtidsplagg.

Smörbytta från Viby,
Gustav Adolfs socken.
Inv. nr KM 1.193.

Den har förekommit förutom i Skåne även i västkustområdet, Danmark och Nordtyskland och går tillbaka på renässansens dräktskick. Redan i mitten av 1700-talet hade den börjat komma ur bruk i Skåne.¹²

Dräktsamlingen har kanske blivit en smula styvmoderligt behandlad i denna lilla översikt. Egentligen borde den ha fått den främsta platsen eftersom den till antalet är den största i hela samlingen och dessutom utgjorde det område, som kanske låg föreningens museientusiaster varmast om hjärtat. Men ordningsföljden här har inte valts rent slumpmässigt. Det har legat nära till hands att följa den systematiska gruppering, som Karlin började tillämpa mycket tidigt och som alltjämt ligger till grund för Kulturens arbetskataloger och realindex. Huvudgrupperna har följande titlar: A. Personer-händelser-platser; B. Samhällsväsen; C. Andlig odling; D. Näringsliv-hantverk-slöjd; E. Huset-bostaden; F. Ljus-värme; G. Föda-njutningsmedel; H. Hälsovård; I. Dräkt-smycke. Som synes

Striglakors från Ingelstads härad. Inv. nr KM 1.196.

"Attanväggarums-hufva" från Barsebäck. Inv. nr KM 1.179.

fanns de flesta av dessa grupper representerade redan i De Skånska Landskapens historiska och arkeologiska förenings samlingar. En väsentlig sida av den mänskliga odlingens historia var dock inte representerad, nämligen arbetslivet. Men detta får man inte uppfatta som en

snävhet i föreningens intresseinriktning. Det kulturhistoriskt givande i ålderdomliga arbetsformer och tekniska förfaringssätt hade för hundra år sedan ännu inte blivit upptäckt, kanske därför att nyheterna på dessa områden ännu inte på allvar börjat tränga fram.

Noter

¹ E. Tegnér, Anteckningar om Lunds Universitets historiska museum. Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrivning. IV 1871. Lund 1871.

² M. Weibull, Inledningen till Skånska Samlingar 1891. I, 1. Lund 1894.

³ Enl. beslut i Kulturhistoriska Föreningens styrelse 20.2.1883. Kulturhistoriska Föreningens Protokoll 1882—1895. Kulturens arkiv.

⁴ Lunds stifts herdaminne utgivet av Gunnar Carlquist. Ser. II. 3 Skytt och Vemmenhögs kontrakt. Lund 1952.

⁵ Kulturens brev 1950. Kulturens arkiv.

⁶ Uppgiftsboken nr 197. Bilagor till Kulturens huvudliggare. Kulturens arkiv.

^{6a} R. Cederström, Danska och svenska drag hos den forna gränsbygdens bössor. Vaabenhistoriske Aarbøger III c, Kphmn 1942.

⁷ Inskriptionens ord VIM VEIRE PELIRE LECIT = VIM VI REPELLERE LICET. Förväxling av e och i (lecit), hopblandning av konjugationerna (repelire) och felskrivning av konsonant (repelire) är vanliga företeelser i sent latin.

⁸ G. J:son Karlin, Kulturhistoriska Museet i Lund. Lund 1918.

⁹ B. Hellner och S. Rooth, Konstsmide. Stockholm 1960.

¹⁰ S. Ambrosiani, Afdelningen för eldens ekonomiska användning. Nordiska museet. Vägledning. Stockholm 1911.

¹¹ G. J:son Karlin, Kulturhistorisk Förening och Museum i Lund 1882—1932. Lund 1932.

¹² S. Svensson, Skånes folkdräkter. Stockholm 1935.

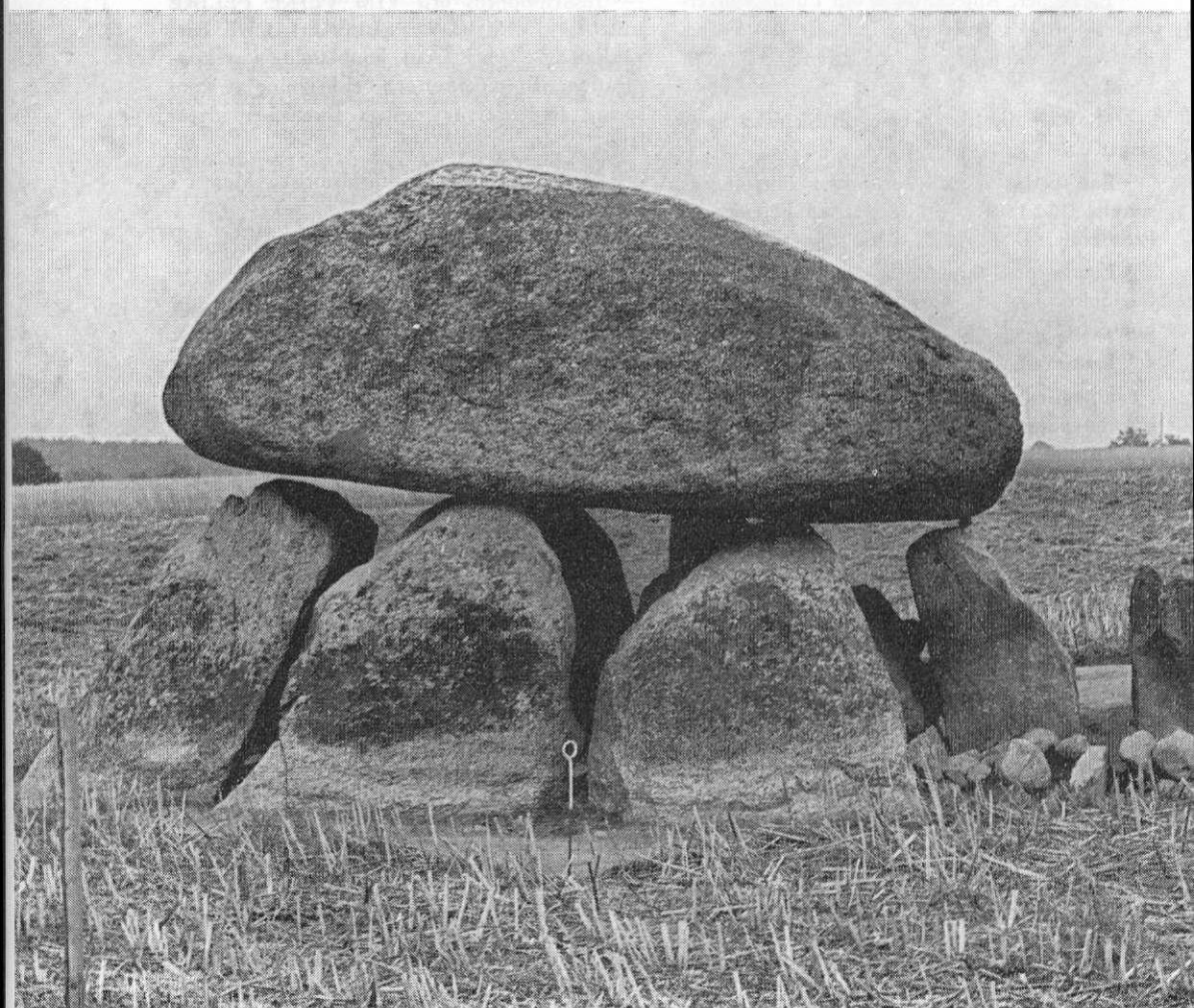
”Trollasten”

Dösen vid Köpingebro

Av Märta Strömberg

Docent Märta Strömberg har undersökt en dös i sydöstra Skåne och redogör för stenåldersgravens komplicerade uppbyggnad och de offerhandlingar, som uppenbarligen varit förknippade med gravens användning.

Dösen, här sedd från väster, är med sitt stora takblock, en monumental anläggning. Foto förf.

I det skånska landskapet framträder stenkammargravarna som mäktiga monument över en storstilad forntidskultur. Den som betraktar våra dösar och gånggrifter behöver inte anstränga sin fantasi alltför mycket för att där föreställa sig ett folk med stora resurser. De väldiga block, som kommit till användning i dessa gravar, har transporterats långa sträckor och sedan fogats samman med ofta stor precision, ett företag som krävt både organisation och tillgång på arbetskraft.

I Skåne finns det ca 35 dösar, i Halland endast 3 samt i Bohuslän ett 30-tal. När man vet, att det så nära som på Själland finns ca 2.000 dösar, är detta inte något imponerande antal. Men de fåtaliga dösarerna visar ändå, att Syd- och Västsverige har tillhört det väldiga kulturområde, som sträckt sig från Spanien och Portugal upp över de västra delarna av kontinenten mot Nordeuropa samt över till England och Irland. Inom detta vidsträckta område förekommer med varandra starkt besläktade gravmonument, och även om det var skilda folkgrupper, som byggde dessa påkostade anläggningar, så måste dock vissa väsentliga religiösa föreställningar ha varit gemensamma.

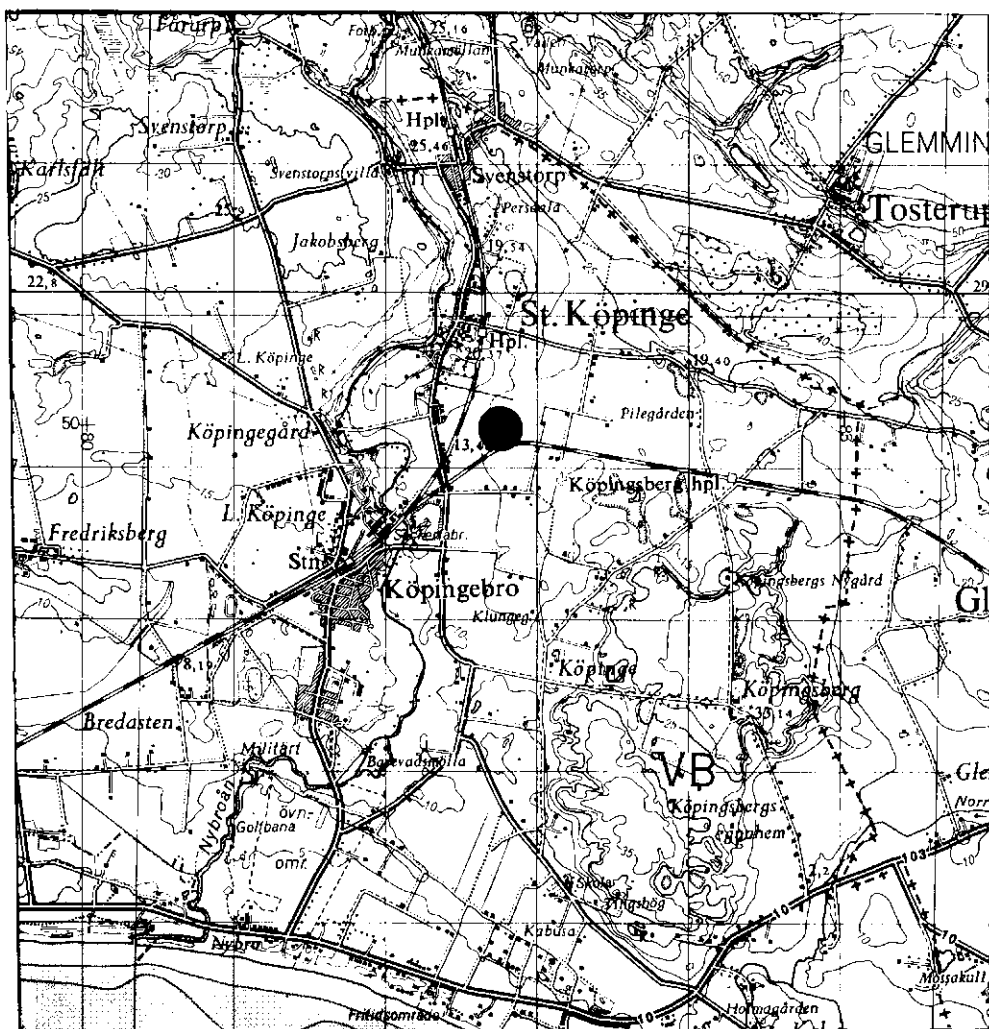
De skånska dösarerna är inte någon enhetlig grupp. De är byggda på olika sätt med ett flertal skiftande konstruktionsdetaljer. I stort kan man dock skilja på dösar med rektangulär kammare och sådana av mångkantig form. Ibland kan dösen vara försedd med en kort gång¹.

Av Skånes dösar har några undersökts redan under förra århundradet. Därvid har visserligen framkommit en del fynd, men dessa äldre undersökningar lämnar tyvärr mycket övrigt att önska beträffande utgrävningarnas omfattning och

noggrannhet. Och av de återstående dösarerna har många utsatts för olika slags åverkan. Man har grävt i eller utanför kammaren, raserat anläggningarna, använt dem som skräppupplag och ofta odlat ända in till stenarna. Allt detta gör, att det i regel inte är så lockande att starta en undersökning av en skånsk stenkammargrav. Men trots dessa negativa sidor kan ett sådant arbete ibland ändå ge rikt utbyte. Detta har i särskilt hög grad varit fallet med Köpingebro-dösen.

Orsakerna till att en utgrävning kom till stånd vid Köpingebro-dösen var flera. Först och främst hade förf. redan år 1961 kommit i kontakt med en person, som då överlämnade några rikt dekorerade krukskärvor av en typ, som hör hemma i mitten av yngre stenåldern, mellaneneolitisk tid. Dessa sade han sig ha funnit på en noga angiven plats invid dösen, en uppgift som självfallet måste kontrolleras. På grund av andra fältarbeten fick förf. emellertid inte tillfälle att besiktiga platsen eller starta någon undersökning här förrän under förra året. När platsen då besöktes, visade det sig, att dösen ligger i en åker, där marken bearbetas ända in till kammarstenarna.

Genom att odlingsarbetet numera bedrives med effektivare redskap hade markägaren på sista tiden börjat plöja några cm djupare och därvid fått upp sten. Redan vid den första besiktningen framstod det som helt klart, att man måste göra en undersökning omedelbart, om man skulle ha en chans att rädda något av eventuella anläggningar i dösens nära grannskap. Om här fanns några stenkonstruktioner skulle dessa säkert snart ha rivits upp av plogen och stenarna sedan ha fått plockas bort för att inte hindra den fortsatta odlingen.

Utdrag ur topografiska kartan över Sverige. Skala 1:50 000. Den svarta punkten markerar "Trollastens" läge.

Markägaren var vänlig nog att vänta med plöjning och sådd under så lång tid att vi hann genomföra en omfattande undersökning av såväl dosen som området intill. Ytterligare en anledning till utgrävningen var att förf. i samband med fältarbetena i Hagestad undersökt vissa megalitgravar och där gjort iakttagelser, som borde kontrolleras vid andra anläggningar².

Undersökningen av dosen vid Köpingsbro gav ett rikt fyndmaterial och många viktiga upplysningar. Eftersom undersökningen kommer att publiceras i en nära framtid lämnas här ej någon detaljerad rapport utan endast en första, översiktlig framställning med avsikten att informera om fältarbetet och de viktigaste resultaten.

Dösen är belägen ca 600 m SSO om

Stora Köpinge kyrka på Stora Köpinge nr 36¹⁷. Den ligger också nära Köpingsbro, vilket föranlett benämningen "Köpingsbrodösen". Men i bygden är dosen sedan gammalt känd under namnet "Trollasten". Detta möter redan i handlingar från förra hälften av 1700-talet³. Vi återfinner det sedan hos fornforskaren N. H. Sjöborg i dennes böcker från 1815 och 1822⁴, och vid mitten av 1800-talet ser vi denna benämning ("Trollesten") hos en skånsk arkeolog, nämligen N. G. Bruzelius⁵. Intressant är att namnet ännu lever kvar i trakten och att man allmänt förknippar det med dosen. När man frågar efter en fornlämning och använder dess gamla benämning har man eljest ofta den erfarenheten, att i bästa fall endast några få äldre personer är förtrogna med detta namn.

En halv kilometer väster om dosen flyter Nybroån, som har haft ett biflöde, nu utdiktat, ett 100-tal m från dosen. 20 m norr om dosen låg sankmark så sent som på 1800-talet. Dosen är byggd inom ett område med starkt sandig jord, men i närheten finns det lerjordar.

När spaden sattes i marken här år 1965 var det inte första gången en arkeolog var i verksamhet på denna plats. År 1855 företog N. G. Bruzelius en undersökning av dosen. Han grävde inuti dösens kammare och påträffade då en del fynd, främst keramik och brynen, som han sände till Stockholm, där de infördes i Statens Historiska Museums samlingar men sedan tyvärr ej kunnat återfinnas⁶. Man har därför inte ens kunnat uttala sig med säkerhet om dessa fynds ålder. Just på grund av denna situation var de tidigare nämnda stenåldersskärvorna av stort värde, och genom utgrävningen fick vi möjlighet att rädda ytterligare några upplysningar om denna gravanläggning.

Den undersökning, som nu företogs, var alltså vad man kallar en räddningsgrävning, men samtidigt var det på grund av de nyligen genomförda megalitgravsundersökningarna i Hagestad fråga om ett ur vetenskaplig synpunkt mycket lämpligt undersökningsobjekt. Den tid, som stod till vårt förfogande, var trots markägarens välvilliga inställning ganska knapp och de ekonomiska resurserna mycket små, men eftersom arbetet genomfördes med tränad arbetskraft medhanns ändå en omfattande undersökning.

Arbetet gjordes i etapper. Först utfördes en välbehövlig röjning av dosen. Därefter upptogs ett schakt utanför dösens ingång, där de omtalade krukskärvorna var funna. Då det genast visade sig, att här låg ett röse med många föremål i, måste grävningsytan utvidgas så att hela detta röse kunde blottas. Vid det fortsatta arbetet påträffades och frilades en stenläggning på östra sidan om dosen. Vidare konstaterades utanför och under röset ett kulturlager, som också föranledde en tids grävning. Och till sist genomfördes en undersökning av dösens kammare. Allt som allt undersöktes en yta på 176 kvm, vartill kommer ett antal smärre provgropar i anslutning till den utgrävda arealen.

DÖSEN

Dösens kammare är uppbyggd av sex stenar, över vilka ett enda stort takblock vilar. Väggsstenarna är ställda så att de lutar något inåt. De största är nära 2 meter höga. En av stenarna söndersprängdes för en del år sedan av frost. I samband med röjningen restes en kull-

fallen bit av denna sten intill ett ännu kvarstående fragment, men eftersom vissa bitar saknas kan man dessvärre inte återställa stenens ursprungliga utseende.

Kammarens yttre längd är 4,25 m i norr-söder, om däri inräknas den sydligaste stenen, som ingår i kammarens konstruktion men samtidigt också utgör en del av gången. Väggstenarna omsluter ett mångkantigt rum, som är $2 \times 2,4$ m stort.

Det stora takblocket är 3 m i diameter och ca 1,4 m högt. När ovansidan renjordes, framträdde ett 40-tal mer eller mindre tydliga skålgropar. Dessa är visserligen spridda över hela blocket, men de flesta finns på östra sidan. När Bruzelius gjorde sin undersökning observerade också han, att det fanns skålgropar, men han såg inte mer än ett dussin. Åtskilliga stenkammargravar i Skåne är försedda med skålgropar, och dessa har inte sällan observerats i gammal tid. Problematisk är däremot dessa skålgropars tidfästning. Även om en datering till gravarnas huvudsakliga användningstid, mitten av yngre stenåldern, inte alltid är helt utesluten, har man ändå inte några bevis för en sådan datering. Man har därför varit mest benägen att förlägga skålgroparna till bronsåldern, hållristningarnas storhetstid, eller tidigast till stenålderns slutskede.

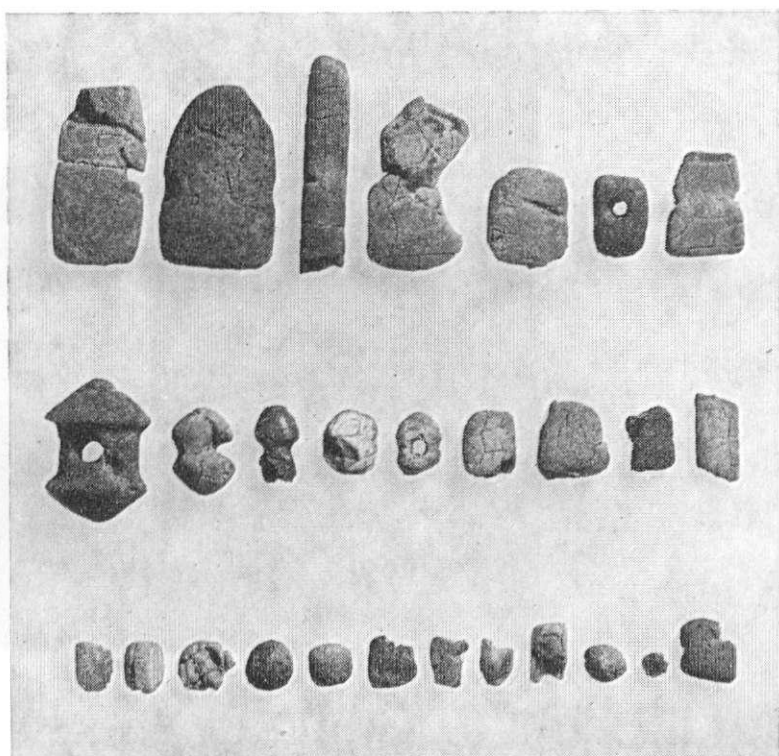
Dösen är nedgrävd 60—70 cm i en liten kulle av gul sand. Varje enskild väggsten har försetts med en stenpackning, som dels består av 20—25 cm stora stenar, dels av 5—10 cm långa kantiga småstenar, som man åstadkommit genom att hugga sönder och krossa större stenar. Huvudmassan av denna småstenskross är en rödfärgad sten, som dels är sandsten, dels är kaolinvittrad granit. Det förefaller troligt, att man med avsikt

valt denna röda sten, som så klart bröt mot de större stenarna. Vi fann också i närheten av dösen det råmaterial man använt vid tillverkningen av krossen.

Undersökningen av kammaren visade att dösen nyttjats under flera olika perioder. På den ursprungliga gula sanden låg ett 20 cm tjockt lager med småstenskross av samma slag som utanför väggstenarna. Ovanpå detta låg ett ca 5 cm tjockt skikt med gul sand, i vilket påträffades förmultnade skelettrestes, bärnstenspärlor och några flintföremål. Detta lager hade inte utsatts för någon sentida skada. Det var däremot fallet med det däröver belägna ca 50 cm tjocka lagret. Det är detta, som undersöktes av Bruzelius år 1855 och enligt honom troligen av någon annan några decennier dessförinnan. Endast området intill stenarna (samt några små partier mot botten) 15—20 cm utåt hade sparats. Anledningen härtill var säkert risken för ras. Detta parti undersöktes nu. Vi kunde konstatera, att det över det gula sandlagret med skelettrestes har legat ett 40 cm tjockt, svagt humusblandat sandlager (flygsand?) och över detta ett 10 cm tjockt starkt sotblandat sandlager med vikingatidsfynd. Över detta låg 30 cm orörd svagt humusblandad sand, som måste ha tillkommit efter Bruzelius undersökning.

De i bottenlagret påträffade bärnstenspärlorna är 27 till antalet inklusive fragmenten. Här finns olika typer representerade, nämligen yx- och klubbformade, diskusformade, rektangulära och f. ö. en del obestämbara fragment. Som helhet kan man säga, att det är samma slags pärlor, som tidigare framför allt har påträffats i gånggrifterna och som tillhör trättbärgarkulturen.

I samma lager låg en spånskrapa, ett förarbete till ett borr, två spån samt en

I ett sandskikt inuti kammaren påträffades bärnstenspärlor tillsammans med förmultnade skelettdelar. Foto B. Centerwall.

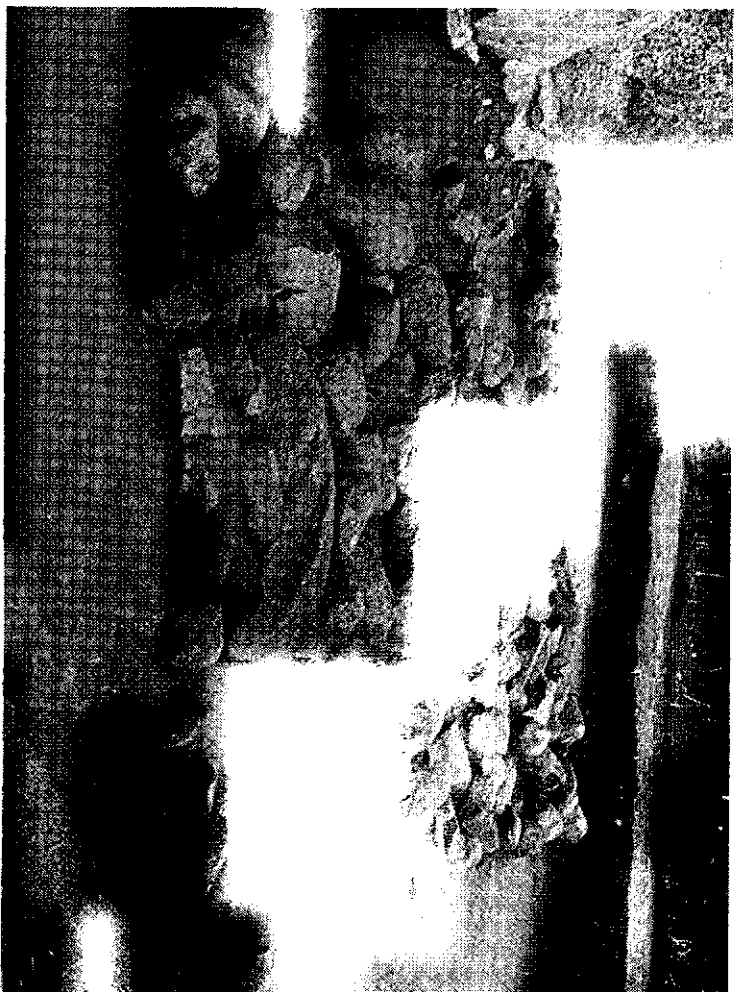
del avfall, flertalet av god flintkvalitet.

I det omrörda lagret låg en bladformig pilspets av senneolitisk typ, en del andra flintföremål samt skärvor av en ornerad bågare tillhörande stridsyxekulturen samt några andra stenåldersskärvor. Här fanns också brända ben och några föremål inom ett litet orört parti nära botten.

Vikingatidsmaterialet bestod av 5 glaspärlor, ett bronsbleck, flera brynen och krosstenar, diverse järnföremål, djurben samt ca 1.200 krukskärvor. De sistnämnda härrör från olika kärl, dels tidiga vikingatidskrukor, dels keramik från slutskedet på 1000-talet. Det förhållandevis stora vikingatidsmaterialet är av stort in-

tesse. Något sådant material från en megalitgrav känner vi inte tidigare i våra trakter. Troligen får man tolka det så, att dösen fått tjänstgöra som uppehålls-ort vid några spridda tillfällen under olika delar av vikingatiden. Någon bekväm bostad kan den lilla kammaren inte ha varit, men man får också betänka, att vikingatidens skåningar var vana vid de små, i marken något nedsänkta husen, de s. k. grophusen, som inte erbjöd någon större yta att röra sig på.

Den åt söder vättande gången är skadad, eftersom det både saknas stenar på västra sidan samt takhäll. Gången består numera av två stenar, och därav ingår den ena också i kammarens konstruktion.

Profilen genom dösens gång visar mellan tröskelstenarna överst ett skikt större stenar av samma slag som i offerröset, därunder småstenskross samt underst ett golv av stenplattor.

Nederst till vänster syns den frilagda rektangulära stenläggningen på dösens östra sida.

Bilden nedan visar dösen sedd från söder med den rektangulära stenläggningen samt större delen av offerröset. Samtliga foto förf.

Den sammanlagda längden på gången är 1,4 m. I gången och vid ingången till kammaren finns tre tvärställda stenplattor, s. k. tröskelstenar. Här påträffades också på flera ställen en hård, sandblandad lera, som troligen utgjort en slags tätning i stenbyggnaden. Till skillnad från kammaren har gången ett fint och jämnt golv av flisad sten. Över detta ligger ett lager småstenskross och däröver en del större stenar.

DEN REKTANGULÄRA STENLÄGGNINGEN

Vid dösens östra sida påträffades en rektangulär stenläggning, som var klart avgränsad och jämnt lagd av i regel endast ett skikt stenar, vilande direkt på den gula, orörda sanden. Den var 5×4 m stor. Här fann vi endast ett mindre antal spridda fynd. Denna stenläggning är sannolikt samtidig med dösen. Man borde därför kunna räkna med att stenläggningen fortsatte på dösens motsatta sida åt väster. Genom spettning kunde det också konstateras, att här finns sten strax under plogdjup inom en ungefär lika stor yta. Av skilda orsaker och då man inte hade anledning vänta något större antal fynd här, undersöktes inte denna västra stenläggning, vid detta tillfälle.

Denna rektangulära stenläggning var en oväntad upptäckt vid undersökningen. Vi var beredda på att dösen eventuellt skulle stå i ett runt röse. Nu står den i stället mitt i en avlång stenläggning, en slags bricka. Eftersom man i Skåne saknar moderna undersökningar av dösar vet vi ännu inte, om detta är en ensamstående företeelse och om man måste söka jämförelsematerial på annat håll.

I nära anslutning till dösen och den

rektangulära stenläggningen påträffades en rad keramikfynd. Det var större och mindre fragment av trattbägare, som placerats nere i den gula sanden nära dösen. Framför allt ett av dessa fynd är av intresse. Det rör sig om 20 skärvor av en trattbägare, som är försedd med vertikala lister på buken. Detta är en kärlyp, som finns belagd i slutet av tidigneolitisk tid, period C, vilket i årtal betyder tiden omkring 2.500 f. Kr.⁷ Under denna tid har sannolikt dösen uppförts och lerkärllet anbragts på platsen i samband med en offerceremoni. De andra keramikfragmenten är av besläktad form men litet senare, från början av mellanneolitisk tid, som man räknar från 2.300 f. Kr. Man får tänka sig, att dessa keramikfragment har kommit hit vid skilda tillfällen.

OFFERRÖSET

Utanför dösens rektangulära stenläggning påträffades ett flackt röse. Det var detta, som markägaren på sista tiden börjat tangera med sina jordbruksredskap. Sandflykten gör också sitt till. Inom några få år skulle det säkert ha blivit helt förstört och föremålen ha förts upp i det odlade skiktet och därmed till stora delar ha förintats. Eftersom undersökningen sattes in på ett tidigt stadium har säkert inte så stor skada hunnit ske.

Röset sträckte sig 5 m i sydlig riktning från den sista stenen i gången och var 12 m långt i öster-väster. Det hade en sammanhängande yta av ca 50 kvadratmeter. Till skillnad från den rektangulära stenläggningen var röset oregelbundet lagt av stenar, som var av mycket olika storlek.

På och i detta röse påträffades ett stort antal fynd, som tyder på att det är

Ett av de rekonstruerade lerkärlen, en stor skål med bandformiga öron, funnet i offer-röset.

Foto B. Centerwall

fråga om en kultplats, där offer framburits vid olika religiösa högtidligheter. Talrikast bland fynden var keramiken. Här fanns inte mindre än 5.803 krukskärvor. Därav är 3.081 ornerade, d. v. s. mer än hälften, medan återstoden helt saknar dekor. Denna keramik är av utomordentligt stort intresse. Det är första gången i Sverige man finner ett sådant material utanför en dös, och man får därför här viktiga upplysningar om en religiös sedvänja, manifesterad vid denna speciella tidiga typ av stenkammargrav. I och för sig utgör den nyfunna keramiken inte något främmande inslag i vårt äldre bestånd av sådana fynd. Det är från de skånska gånggrifterna välkända former och mönster, som här möter, och det är utan tvekan fråga om trattbägar-kulturen.

Talrikast företrädd i Köpingebro-dö-sens material är de s. k. brämbägarna, som är kärl med utvikt mynningskant, ornerad även på insidan. Vidare finns det fotskålar, varmed menas öppna skålar, anbragta på en hög, uppåt något avsmalnande fot. Dessa har en karakteris-

tisk dekor, bestående av fyllda fält i form av romber och trianglar utförda i kamteknik. Utöver dessa två kärlformer finns flera olika sorters bägare och skålar samt några fragment av s. k. lerskedar. Dekoren är mycket rik och omväxlande och i regel av hög teknisk kvalitet.

Kännetecknande för såväl detta material som de keramikfynd man tidigare gjort invid gånggrifter är kärlens fragmentariska tillstånd. I röset påträffades inte ett enda helt kärl. Närmast kommer man med den avbildade stora skålen med de breda bandformiga öronen. Denna har till stor del kunnat rekonstrueras, och möjligen finns även de återstående, oornrade bottenfragmenten i materialet, fastän de hittills inte kunnat fogas till kärlet. Det finns också andra kärl, som endast saknar obetydliga delar. Men som helhet gäller, att varje enskilt kärl endast är representerat med ett mindre antal skärvor, och ofta är skärvorna från ett och samma kärl funna på olika ställen i röset eller i det underliggande kulturlagret, ibland långt ifrån varandra. Man kan dock säga, att antalet skärvor tillhör-

de varje kärl i regel är större här än på många andra skånska fyndplatser. Detta kan man utläsa därav, att i det tidigare framkomna materialet från de skånska gånggrifterna är antalet kärl ofta mycket stort, åtskilliga hundratal även när det gäller ett blygsamt antal krukskärvor⁸. Vid Köpingebro-dösen synes kärlens antal inte ha varit större än ett par hundra. Av kärltyperna att döma har keramiken nedlagts här under en längre tid. Som nämnts börjar keramikdepositionerna invid dosen och den rektangulära stenläggningen under period C av tidigneolitikum. Det övriga keramiska materialet är senare och tillhör mellaneneolitikum från period I fram i period III. Också senare har enstaka offer förekommit här.

På och i röset låg 821 stycken av flinta och sten. Huvudparten är avfall och avslag, ibland med spår av användning. Här ingår 26 fragment av yxor eller andra slipade föremål, men det är i flertalet fall fråga om mycket små, svårbestämbara fragment. Ett av fragmenten härrör sannolikt från en tunnbladig yxtyp. I övrigt finns skrapor av olika typer, spån, borr, avslagsblock m. m. Redskapen är få och i regel av dålig kvalitet. Förekomsten av detta material i röset är dock värt uppmärksamhet. De människor, som under yngre stenåldern begav sig hit upp till dosen för att avhålla sina religiösa fester och offra den fina keramiken har säkerligen haft med sig en del vapen och redskap, nödvändiga för

I röset påträffades en liggande häll, som troligen tjänstgjort som offerbord. Foto förf.

uppehållet här. Också dessa har offerats, innan man begav sig härifrån. Att kvaliteten var låg har inte någon betydelse i ett sådant sammanhang. Man har många exempel på att flintföremål av sämre råmaterial eller vapen och redskap av annat material med fragmentarisk tillhuggning ingår i offerfynden⁹.

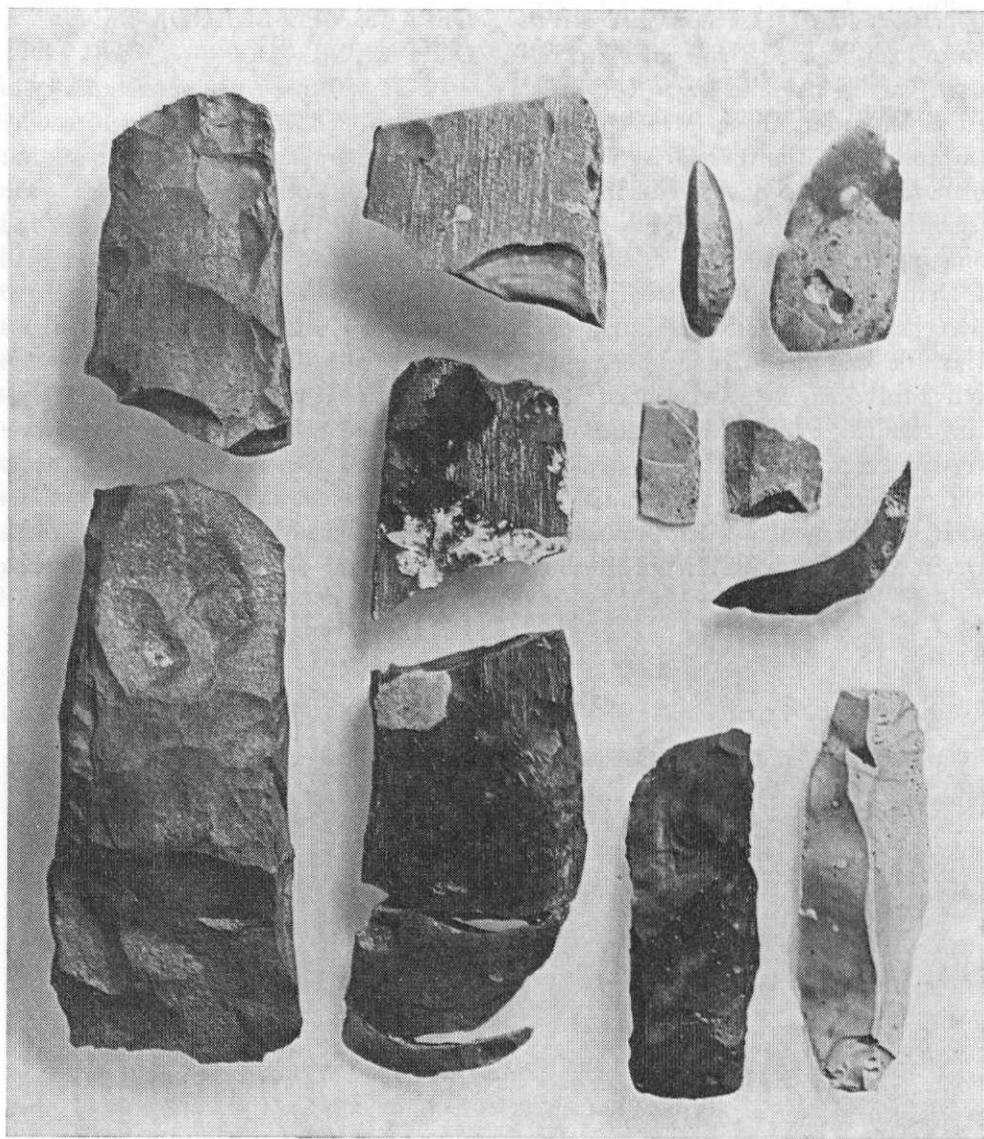
Detta stora fyndmaterial låg spritt över hela röset, dock med tydlig övervikt för området närmast ingången. I sydvästra delen av röset låg en 1,9 m lång stenhäll. På, intill och under denna låg särskilt många fynd, mest krukskärvor. Under hällen låg ett kompakt sot-skikt med brända ben och bränd flinta. Det är säkerligen fråga om ett offerbord.

DEPÅER MED BRÄNDA BEN OCH YXOR

På 11 ställen i röset påträffades fynd av en speciell art. Det var större eller mindre ansamlingar av brända ben samt flintföremål, ofta en eller flera yxor samt andra föremål. I ytterligare 4 fall fann vi endast yxor. Dessa fynd med brända ben drog lätt uppmärksamheten till sig vid undersökningen. Det fanns nämligen alltid litet sot omkring dem och ibland också små träkolsbitar. Härigenom kunde sammansättningen på varje enskilt fynd utan svårighet avgöras, trots att det alltid låg i nära samband med rösets många krukskärvor och flintföremål. Endast i två fall är fyndförhållandena

Ett av fynden med brända människoben och yxfragment. Foto B. Centerwall.

En samling yxfragment, en pilspets samt andra föremål av flinta, funna tillsammans med brända ben. Foto förf.

komplicerade. Det gäller några brända benbitar, som låg inne i kammaren tillsammans med 12 flintfragment, därav 9 slipade, samt en fragmentarisk spånpilspets. Fyndet låg samlat strax över den gula sanden med skelettspåren, och det fanns ingen inblandning av senare material bland föremålen, men trots detta har vi ingen garanti för att de olika föremålen lagts ned vid ett och samma tillfälle. Detsamma gäller ett fynd med brända ben och en del föremål från området mellan första och andra tröskelstenen i gången. Dessa föremål låg ytligt och spridda, och sammansättningen tyder på att de deponerats vid skilda tillfällen. Här kunde inte heller noteras någon soförekomst. Men bortsett från dessa fall är det fråga om tydliga depositioner i röset.

Dessa fynd har sitt stora värde genom att de brända benen är så talrika och i många fall kunnat bestämmas. Tidigare har man observerat brända ben i och intill gånggrifter, men det har i regel rört sig om små kvantiteter, och man har inte kunnat förknippa dem med några bestämda föremål. Här rör det sig om avsiktliga depositioner, där man lagt ned benen tillsammans med vissa föremål. Mängden brända ben varierar. I några depåer finns endast ett litet antal ben, i andra finns det större kvantiteter, ända upp till 600 ml.

Vid undersökningen av materialet kunde det fastställas, att de flesta benen kan bestämmas som tillhörande människa eller sannolikt människa. Ett litet antal djurben finns också med bland fynden. Däremot är det svårt att avgöra antalet individer. Säkert kan man bara säga, att här finns ben av två individer, nämligen en ungefär 12-årig pojke eller flicka och en gammal människa med pa-

tologiska utväxter. Möjligen rör det sig om ytterligare en eller flera individer¹⁰.

Bland de föremål, som låg tillsammans med benen märkes 5 hela yxor, samtliga av den typ, som kallas tunnbladiga. Alla de andra yxorna är mer eller mindre fragmentariska och många är eldskadade. Det rör sig dels om tunnbladiga yxor, dels om något äldre yxor av s. k. Bundsø- och Lindøtyp, som enligt en dansk undersökning hör hemma i period III och IV av mellaneneolitikum¹¹. Av intresse är att konstatera, att olika yxtyper förekommer tillsammans. Här finns också ett fragment av en stor konkavslipad yxa, som visar prov på en utomordentlig kvalitet på slipningsarbetet. Detta är en särling i det skånska materialet, visserligen representerad i spridda fynd men ändå i avgjord minoritet. Dessutom ingår i Trollstensmaterialet mejslar, tvärpilar, spån, knackstenar, flintavfall m. m.

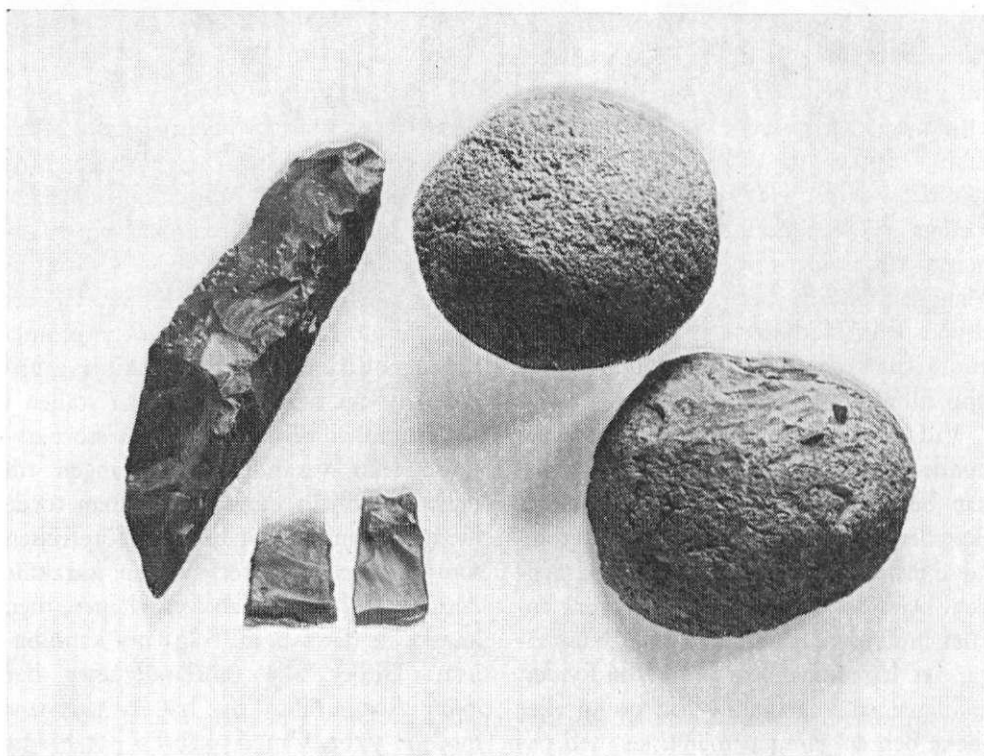
Överraskande var upptäckten, att vissa fragmentariska föremål i några depåer passade samman med fragment i andra depåer. Härigenom fick man bättre möjligheter att bestämma föremålstyperna men först och främst den intressanta upplysningen, att man vid ett och samma tillfälle delat upp de brända benen och flintföremålen i skilda grupper och lagt ned dem på olika ställen i röset utanför dösen, ibland på stort avstånd från varandra. Anledningen till detta är höljd i dunkel, men man torde med stor sannolikhet få tolka företeelsen som en typ av offer. Vilken karaktär detta haft från början vet vi inte, men kanske är det t. o. m. fråga om kannibalism. Under alla omständigheter har människor bränts på bål tillsammans med de yxor, som de kanske har bragts

om livet med eller som eljest kommit till användning vid tillfället eller som de ägt. Många arkeologer och religionshistoriker har diskuterat förekomsten av yxor och andra eggverktyg i samband med gravar och i offernedläggningar. Somliga anför därvid tabubegreppet, d. v. s. tanken, att yxor, som tillhört den döde inte skall få lämna gravplatsen och åter komma i en levande människas tjänst. Visserligen inte om yxor utan om skarpeggade spån uttalar M. Bruzelius redan år 1822 den meningen, att sådana eggverktyg, som ligger i megalitgravarna, kan ha använts vid speciella rituella handlingar (uppskärandet av bröstet för att ta ut hjärtat och bränna detta), och han ansluter sig härvid till en tidigare tolkning av Palu-

dan¹². Det är en gammal tanke, att vissa saker, som använts i kultens tjänst, ej sedan skall profaneras.

KULTURLAGRET

Under större delen av offerröset låg ett mörkt sandlager, som vid påträffandet och under utgrävningen tolkades som ett kulturlager. Detta fortsatte utanför röset, och det var anledningen till att den utgrävda ytan blev så stor. Det fanns däremot inte under dösen eller den rektangulära stenläggningen. Detta lager bestod av sotblandad sand med enstaka stenar samt krukskärvor och andra fynd.

Krukskärvorna var påtagligt mera slitna än vad fallet var med skärvorna på och i röset. De har sannolikt utsatts för vindslitning, och dessutom har människor trampat omkring bland dem. Det var därför överraskande, när det visade sig, att många skärvor i kulturlagret passade samman med skärvor i röset. Sammanlagt påträffades 2.881 krukskärvor och 723 stycken av flinta och sten i kulturlagret. Genom provgropar utanför det upptagna schaktet kunde det konstateras, att lagret fanns med inom ytterligare några kvadratmeters yta, men fynden syntes här vara ytterst fåtaliga.

Flintföremålen utgöres av 46 fragment av yxor eller andra slipade föremål, av 10 tvärpilar samt f. ö. skrapor och andra redskap samt ett större antal avfall från redskapstillverkningen. Som helhet är fyndmaterialet av samma slag som i röset.

Utanför röset påträffades fem stolphål med tillhörande stöd av stenar. Tre av dessa låg ungefär en meter utanför offerröset söder om ingången. De andra låg norr om dösen. Vid spetning i närheten av dessa konstaterades förekomsten av sten, som eventuellt kan vara ytterligare ett eller flera stolpstöd. Vad de stolpar som stått här haft för funktion är oklart. Eftersom det är så få stolpar kan man inte misstänka, att det varit fråga om en inramning av dösen med stolpar i stället för resta stenar, som eljest ibland är fallet. Det är då mera troligt, att dessa stolpar rests i samband med kultceremonierna.

TOLKNINGEN

Hur skall man nu tolka detta komplex av anläggningar och fynd? I stora drag kan man säga på följande sätt: Först har under slutet av tidigneolitisk tid dösen uppförts på en låg sandkulle, som åt norr sluttar mot sankmark och där i närheten en liten å rann fram. Man får tänka sig, att det var bönder, som odlade små markstycken i grannskapet och för övrigt höll boskap på de saftiga beten, som förmodligen fanns att tillgå på lerjordarna i närheten. De bedrev säkert också en viss fångst. Var dessa människor bodde vet vi inte exakt. Att några höll till på en liten höjd 150—200 m väster och sydväst om dösen kan vi se av de lösfynd, som vi tillvaratog där. Den fosfatundersökning som gjordes på prover från området visar också, att fosfathalten är ganska hög här, vilket tyder på gammal bosättning. Men vi får säkert ändå räkna med att dösens konstruktörer och de som sedan vidmakthöll offertraditionen kom från boplatser litet längre bort.

I samband med de upprepade offerceremonierna under mellanneolitisk tid har kulturlagret bildats och det stora röset kommit till. I slutstadiet av användningen under mellanneolitisk tid har man deponerat de brända benen, yxorna och de andra ofta eldskadade föremålen. Därefter har endast några få saker lagts ned i eller intill dösen, och de många skålgroparna har knackats in i takblocket. Om man kastat upp någon hög runt dösen undandrar sig vårt bedömande. Allra sist har dösen fått utgöra kortvarig bostad under vikingatiden.

En halv mejsel, två pilspetsar samt två knackstenar funna i offerröset jämte brända ben. Foto B. Centerwall.

FLER MEGALITGRAVAR I ST. KÖPINGE?

Köpingebro dösen var inte den enda megalitgraven i Stora Köpinge. Det finns skriftliga uppgifter om ytterligare en, möjligen två stenkammargravar i denna socken, och om den ena anges, att den skulle ligga vid Svenstorp och kallas "Skälören". I anslutning till undersök-

ningen av Köpingebro dösen försökte vi lokalisera denna megalitgrav, men vi lyckades inte finna den eller ens platsen, där den skulle ha legat. Om någon av Ales läsare känner till något om denna fornlämning, är förf. tacksam för en upplysning härom under sin adress på Historiska museet i Lund.

Noter och litteratur:

¹ *L. Kaelas*, Stenkammargravar i Sverige och deras europeiska bakgrund, Proxima Thule, Sthlm 1962, s. 26 ff med där angiven litt.

² *M. Strömberg*, Stenåldersnytt i Hagestad. Byn med fyra stenkammargravar, Ale 1965, h. 2, s. 1 ff.

³ Kartbeskrivning 1732 av Carl Palmgren.

⁴ *N. H. Sjöborg*, Försök till en nomenklatur för nordiska fornlämningar, Sthlm 1815, s. 161; *dens.*, Samlingar för Nordens fornläskare I, Sthlm 1822, s. 91.

⁵ *N. G. Bruzelius*, Beskrifning om fornlämningar i Skåne, Antiquarisk Tidsskrift Kbhvn 1855—57, s. 72.

⁶ *Bruzelius*, a. a.; *A. Bagge—L. Kaelas*, Die Funde aus Dolmen und Ganggräbern in Schonen, Schweden II, Sthlm 1952, s. 101 ff.

⁷ *J. E. Forssander*, Skånsk megalitkeramik och kontinentaleuropeisk stenålder, Meddelanden från Lunds universitets historiska museum

1936, s. 1 f, fig. 1; *C. J. Becker*, Mosefundne larker fra yngre stenalder, Kbhvn 1948, s. 70 f, pl. VI: 1.

⁸ *A. Bagge—L. Kaelas*, Die Funde aus Dolmen und Ganggräbern in Schonen, Schweden I—II, Sthlm 1950, 1952.

⁹ *H. Arbman*, Zwei Opferfunde, Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1959, s. 166 ff.

¹⁰ Benbestämningarna har välvilligt utförts av min medarbetare i Hagestadsundersökningen intendent J. Lepiksaar, Naturhistoriska museet, Göteborg. Hans utlåtande skall publiceras i sin helhet i den kommande publikationen.

¹¹ *C. J. Becker*, Den tyknakkede flintøkse, Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1957, s. 14 ff; *dens.*, Stendyngegrave fra mellem-neolitisk tid, Aarbøger 1959, s. 58 och 79.

¹² *M. Bruzelius*, Nordiska fornlämningar från Skåne, Iduna, h. 9, 1822, s. 320 ff.

I Ales första nummer (1961:1) angav Sven E. Noreen några riktlinjer för tidskriften. "Publikationens främsta uppgift är att presentera nya och aktuella forskningar och fynd rörande de skånska landskapens historia" och att lägga fram "sådant material till Skåne-lands historia, som ligger utanför de, traditionellt sett rikshistoriska intresseområdena". Redaktionskommittén har nu funnit det lämpligt att vidga programmet att omfatta också allmänna historiska och arkeologiska problem och synpunkter, som förs fram vid det skånska universitetet. De fyra föreläsningar, som refereras nedan och som berör några aktuella antikvariska problem, hölls vid Lunds universitets konsthistoriska institution i april i år. Som föreläsare hade inbjudits f. riksantikvarien Bengt Thordeman, professor Göran Lindahl, professor Erik Lundberg och stadsantikvarien i Stockholm Bo Lagercrantz.

Bengt Thordeman:
ATTITYDER TILL ARVET

I ett elegant hållet föredrag berörde f. riksantikvarien Bengt Thordeman de svåra men mycket väsentliga problem, som en kulturminnesvårdare ställs inför. Svårigheterna består bl. a. i den ofrånkomliga värdering, som måste ligga till grund för ett avgörande av vad som skall bevaras och vad som måste offras av gångna tiders konst. Antikvarien har att i denna situation vara både historiker och spåman, som talaren uttryckte det. För att praktiskt kunna spela denna dubbla roll fordras kunskap om skilda tiders attityd gentemot konst och kulturhistoriska minnesmärken. En hel del har skrivits om stilsförändringarna i konsten och de till synes lagbundna föränd-

ringar, som smakriktningarna är uttryck för. De verkliga motiven för en skiftande uppskattning av skilda epokers konstarter i vidare bemärkelse har man däremot inte ägnat något större intresse. Med en tillämplad kunskap härom skulle dagens kulturminnesvårdare kunna få ett värdefullt stöd för sitt aktuella ställningstagande. I fortsättningen av sitt föredrag gav också Thordeman ett exempel på vad han menade med en attitydundersökning av detta slag genom att sammanfatta resultaten från en idéhistorisk utredning gällande motiven för de skiftande uppfattningarna om framför allt den medeltida träskulpturens och kyrkomålningarnas värde från reforma-

tionen och fram till våra dagar i Sverige.

Man har ofta hävdad, att reformationen skulle ha varit anledningen till den förödelse, som gick fram över de medeltida konstverken. Thordeman kunde, bl. a. med hjälp av direkta uttalanden från reformatörerna, visa att så ingalunda var fallet. Visserligen blev i några stormiga sammanhang en rad skulpturer stympade, men varken reformatörernas eller allmänhetens inställning präglades av fientlighet gentemot bilderna, snarare av ligkiltighet. På många håll behöll man vad som var tjänligt av altarskåp och valvmålningar och i vissa fall levde t. o. m. traditionen vidare i form av nya utsmyckningar, blott något förändrade i stil och ämnesval. Reformationens ligkiltighet gentemot bilderna har alltså inte i första hand berott på en bildfientlighet eller en trosförändring utan snarare på en smakförändring, menade talaren.

Jämsides med ytterligare fortskridande smakförändringar under 1600- och 1700-talen vaknade på sina håll redan i början av det förra seklet ett antikvariskt intresse. Av mera konstruktiv art skulle detta intresse emellertid ej bli förrän med romantikens genombrott under 1800-talets början. Detta århundrade rymmer intressanta tendenser men även motsägelser när det gäller attityden gentemot medeltidskonsten. Det verkliga intresset, som i någon mån uppstått ur en känslöstämning, utvecklades efter hand i mera saklig riktning, icke minst genom män som Bror Emil och Hans Hildebrand, Carl Georg Brunius och Nils Mandelgren. Men förståelsen bars upp endast av kultureliten. Samtidigt med dennas arbete försiggick en skövling utan motstycke av konsthistoriska monument (under de tidigare seklerna). Denna förstörelse hade sin grund i ett ekonomiskt uppsving, som

bl. a. medförde raseringar eller hårdhänta restaureringar av de gamla kyrkorna.

En vändning inträdde emellertid kring sekelskiftet 1900, synbarligen befrämjad av en ny våg av romantik, men av annat slag än den tidigare. Återigen synes anledningen ha varit en smakförskjutning nu mot jugend och de symbolistiska konstruktningarna, som skapade nya förutsättningar för en inlevelse i medeltidens form- och tankevärld. Nu lades också grunden till en modern restaureringsverksamhet, inte minst genom Sigurd Curmans insatser. Tillsammans med Johnny Roosval stod också Curman som initiativtagare till en rad av 1910-talets utställningar av äldre kyrklig konst. Genom denna verksamhet skulle kunskapen om och uppskattningen av de medeltida konstverken inte längre bli enbart en specialisternas angelägenhet utan efterhand spridas även till allmänheten.

Den intresseväckande utvecklingsgången belystes av lärorika exempel på behandlingen av vissa framträdande monument. I avsikt att låta dessa händelser och kunskaper om äldre generationers attityder bli en berikande faktor i dagens antikvariska verksamhet kunde Bengt Thordeman avsluta sitt föredrag med orden: "Vi ser alltså, både när det gäller konstverkens undandöljande och deras återupprättande, att det är en rad olika faktorer som spelar in: praktiska hänsyn, ekonomiska möjligheter, smakförskjutningar och ideologiska påverkningar, tillfälligheternas spel kan vi säga, men vi kan dock inte påstå att det är tillfälligheternas blinda spel; tillfälligheterna förenas av ett inre meningsfullt sammanhang, och det är detta sammanhang som vi har förpliktelse att försöka urskilja och klarlägga."

E. C.

Arbetsformerna för den statliga byggnadsminnesvården blev ordnade 1920, då byggnadsstyrelsen fick sin organisation och en särskild kulturhistorisk byrå inrättades inom denna. Kulturhistoriska byrån fick vid sidan av riksantikvarieämbetet betydande uppgifter på minnesvårdens område, vilket medförde ett livligt och invecklat samarbete mellan de båda institutionerna.

Under 1920-talet inriktades intresset framför allt på kyrkorna och de statens hus, som blev registrerade som minnesmärken. Åtskilliga av dessa "statliga byggnadsminnesmärken" kom att stå under byggnadsstyrelsens egen förvaltning. De stora slotten, t. ex. Kalmar, Uppsala och Läckö blev föremål för omfattande restaureringar i en försiktig, sober stil. Behandlingen av Grå salen på Kalmar slott är ett gott exempel på hur tidens restaureringsideal förverkligades i stark kontrast till 1800-talsinsatserna i det s. k. Kungsmaket i samma slott, vilka kännetecknas av ett intensivare grepp på uppgiften och djärva kompletteringar.

Kulturhistoriska byråns arkitekter projekterade själva under denna tid åtskilliga kyrkorestaureringar, vilket väl underlättade prövningsproceduren. Till de vanligaste uppgifterna hörde att restaurera kyrkor från 1800-talets förra hälft, som nu var i behov av översyn. De stora, nakna och vitmenade kyrkorummen var föga uppskattade och restaureringarna gick ofta ut på att förse interiören med färger och dekorativa element, att göra kyrkan något rikare, något varmare.

Tanken om en "nationell" stil präglade ännu arkitektutbildningen och intresset för historisk arkitektur var synnerligen levande. De unga arkitekterna gjordes förtrogna med äldre byggnadsskick och historiska monument genom uppmättningsövningar. Traditionella element inarbetades i nya byggnadsverk. Särskilt det sena 1700-talets och det tidiga 1800-talets mera anonyma arkitektur togs upp vid utformningen av nya hyreshus och arbetarbostäder. Man strävade allmänt efter en nationell och traditionsmedveten byggnadskultur. Då samtidigt nybyggnads- och förnyelsebehoven höll sig inom en måttlig ram var problemen för byggnadsminnesvårdens talesmän långt ifrån så stora som idag.

Dagens förhållanden kontrasterar starkt mot 1920-talets, men byggnadsminnesvården är ingalunda rustad för att bemästra den nuvarande situationen. Juridiskt och administrativt har inga förändringar vidtagits. Visserligen har vi fått en lag om byggnadsminnen, som ger riksantikvarien möjlighet att skydda historiskt synnerligen märkliga byggnader i enskild ägo, men den spelar en mycket begränsad roll så länge pengar saknas och torde huvudsakligen kunna tillämpas i sådana fall, där ägaren ändå tänkt bevara sin kulturhistoriskt värdefulla anläggning.

Vad gäller de historiska minnesmärkena i statlig ägo konstateras att restaureringsbehoven är minst lika stora idag som på 1920-talet. Vissa arbeten som utfördes då, t. ex. på Vasaslotten, måste nu göras om. En allvarlig brist på statsmedel för dylika ändamål verkar förlamande på aktiviteten. På kyrkorestaureringsområdet har kraven stigit, ett flertal omrestaureringar, för att inte säga okynnesrestaureringar har utförts. Ett väsentligt

drag i byggnadsminnesvårdens behandling av sådana ärenden är den ändrade inställningen till det senare 1800-talets arkitektur. Men det räcker ej med en allmän uppskattning. En större kunskap om detaljer — färgsättningen för att nämna ett exempel — är önskvärd. Vi bör idag göra klart för oss var vi har de kvarstående verkligt välbevarade och kvalitativt förstklassiga byggnaderna från 1800-talets senare del, såväl kyrkor som profanhus.

På ett par tre årtionden har en djup klyfta uppstått mellan restaureringskonst och nybyggande. Vår tids arkitektur har ingen användning för äldre former, traditionella material och byggmetoder. Minnesvård och restaureringsverksamhet blir sålunda alltmer en specialisternas, sekteristernas angelägenhet. Dessa förhållanden gör det betydligt svårare att bedriva aktiv politik för skydd av äldre hus och miljöer. Och så länge vi har en hyresreglering som gör det lönsamt att riva snart sagt varje hus samt en cityplaneringsdoktrin av Stockholmsmodell, som kräver väldiga ingrepp i den gamla innerstaden, kämpar byggnadsminnesvården en hopplös kamp. De inventeringar av skyddsvärda byggnader och miljöer som flerstädes gjorts synes ej innebära någon lösning; förteckningarna respekteras inte och blir mycket snart inaktuella. Möjligen kan framgång vinnas på denna väg i harmlös småstadsmiljö, där fastighetsvärdena är låga och nybyggnadssivern följaktligen ej så stor.

Trots att framtidsperspektivet är dystert vill man livligt önska att det skall bli möjligt att på ett aktivare sätt gripa sig an med byggnadsminnesvårdens många uppgifter. Många hittills föga uppmärksammade objekt måste beaktas och bli föremål för konkreta vårdåtgärder —

äldre bostads- och industriarkitektur, fästningsarkitekturen, kommunikationsväsendets byggnadsverk, bl. a. kanaler, broar och järnvägsstationer. Vi saknar ännu kunskap om detta rika material. Här finns stora och intressanta arbetsuppgifter för den arkitekturhistoriska forskningen.

E. G.

Erik Lundberg:

ANTI-KVARISK BYGGNADSVÅRD

Professor Lundberg inledde sin föreläsning med ett fundamentalt problem, avvägningen mellan teoretisk och praktisk rekonstruktion. Med utgångspunkt från två diametrala skolor, emanerande från respektive John Ruskin och Viollet-le-Duc, utövades restaureringskonsten, när den under 1800-talets senare del utvecklats till en disciplin, enligt två skilda principer. Den ena strävade, med Ruskin, efter ett totalt bevarande av varje frampreparerad detalj — byggnaden borde bildligt talat placeras under en ostkupa. Den andra gav större frihet visavi det ursprungliga materialet till förmån för hållfasthet och praktiskt utnyttjande. Det dubbla målet, att dokumentera och sätta istånd, kräver alltid sin tribut i form av förlorade detaljer, men Ruskins synpunkter må man minnas som ett samvete.

De speciella problem, som knyter sig till olika byggnadstyper, kräver alla sin

särskilda lösning. Trä och sten ställer som material helt skilda fordringar på konstruktionen, och restaureringsarbetet måste därför i detalj anpassas efter grundkonstruktionens och materialets inneboende egenskaper. Den moderna revetteringstekniken, som den tillämpats av t. ex. Asplund i Skogskyrkogårdens krematorium, kan sällan användas vid restaurering av äldre byggnader. En åtgärd får inte bli ytlig, vare sig i bildlig eller bokstavlig mening. Tvärtom är det ett grundkrav att byggnaden analyseras som helhet och "behandlas inifrån och ut".

Oftast uppstår komplicerade frågor, som ställer stora fordringar både på restaureringsarkitekt, antikvarisk expertis och hantverkare. En klar rolldefinition är därför nödvändig. Arkitektens stöd i konsthistorikerns mätningar och iakttagelser får inte verka bindande i varje fas. Det är "ögonen och inte vetenskapen", som bör avgöra om en färgvalör är den rätta, liksom känslan för det kongeniala avgör kvaliteten hos en nödvändig komplettering. Men ansvaret för restaureringens genomförande bör delas lika av arkitekten och hans medhjälpare, inte vila på beslutande myndigheter. Praktiska problemställningar är emellertid i dagens situation mera brännande än etiska. Den förändrade teknologin och byggrutinen har brutit den gamla hantverkartraditionen. Nedärvd kunskap om material, murnings- och timringsteknik förs inte längre vidare, inte heller kan den nya teknologin erbjuda annat än surrogatlösningar. Vem vet idag något om knuttimring, skiftesverk eller kalkningsprocessens hemlighet? Ett trasigt tegelvalv får lagas med hängkonstruktioner av järn när ingen längre kan slå valv. Erik Lundberg illustrerade med talande exempel både från norrländsk timmer-

arkitektur och skånska tegelkyrkor. Som lösning på dilemmat föreslogs ett kombinerat forsknings- och utbildningsinstitut för att öka kunskapen om material och metoder, för att fylla luckor i den nuvarande arkitekt- och konsthistorieundervisningen, och — inte minst — för att få fram en ny hantverkarstam.

O. S.

Bo Lagercrantz: KONSTFÖREMÅL FRÅN ÄLDRE TIDER

Stadsantikvarien i Stockholm Bo Lagercrantz hade inbjudits att tala om sin syn på konstföremål från äldre tider — deras tolkning och vård. I sitt föredrag visade han på försummade studieobjekt och betonade också vikten av en bred kulturhistorisk kunskap för dem som sysslar med "konstföremål från äldre tid".

Av de försummade studiefälten, som presenterades i föredraget, kan här endast nämnas några. Hemmiljön som ett uttryck för personlighet och tidsanda ansågs vara värd ett mera ingående studium. Med utgångspunkt från en artikel av Göran Palm (Konst och miljö, Form 1963:2) visade föredragshållaren i hur hög grad bostadens inredning kan vara ett uttryck för individen. Förr, då inredningen i hög grad bestämdes av social ställning, var valmöjligheterna inte så stora. Vid sekelskiftet sker emellertid en

nyorientering inom bostads- och inredningstänkande. Då skapar Carl Larsson och Ellen Key ett nytt ideal med begreppet "hemtrevnad" i centrum, samtidigt som 80-talets tunga inredningsstil lever kvar i grosshandlarhemmet och då startar egnahemsepoken, som betecknar det ojämförligt största språnget i arbetarbostadens utvecklingshistoria. Dessa sekel-skiftesmiljöer har bevarats på ett stort antal fotografier, vilka utgör ett rikt material av största dokumentariska värde, som ännu knappast utnyttjats.

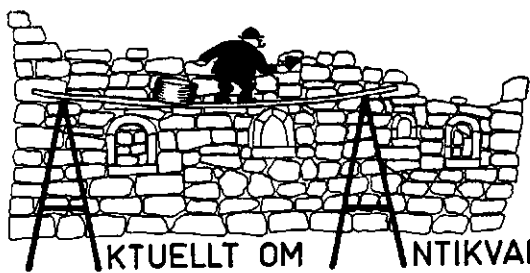
Det fotografiska materialet överhuvudtaget från 1800-talet och 1900-talets början ville föredragshållaren med eftertryck fästa uppmärksamheten på.

Vad föremålsstudiet beträffar pekade Lagercrantz på faran att stanna vid en ytlig stilbestämning utan att ta hänsyn

till funktionen och den "totala aspekten": "Vid betraktandet och tolkandet av en gustaviansk stol ska man känna dess samklang med revolutionstidens ideer". En silverskodd snibbskål med gravyr togs som exempel på vart ett ingående föremålsstudium kan leda — den visade sig tillhöra den gamla nordiska traditionen att dricka dannemansskål och berikade därmed också sedforskarens vetande.

Till vittne om "en fjärran tids ömsinta attityd till tingen" tog föredragshållaren Josabeth Sjöberg och hennes bilder från 1800-talets Stockholm, främst hennes heminteriörer där varje sak är kärleksfullt redovisad på bild efter bild. Det är en attityd som är motsatt vår tids slit- och slängmentalitet och som vi måste förstå när vi umgås med gamla ting.

G. E.

NYUPPTÄCKTA HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA KARUP

I början av juni var deltagarna i seminariet för nordisk och jämförande fornkunskap vid Lunds Universitet sysselsatta med utgrävningar och hällristningsfoto-grafering på Drottninghall och vid gården Holmen i V. Karup socken. Den förstnämnda platsen är känd sedan länge som hällristningslokal. Den sistnämnda var känd i bygden men kännedomen om den hade olyckligtvis inte nått fram till de fornvårdande myndigheterna.

Hällristningarna på Drottninghall består av skålgropar, fotsulor och rännor. Fotsulorna är helt uthuggna. I andra hällristningsområden, som har ett mycket rikare motivurval, är de konturhuggna fotsulorna vanliga. På Drottninghall ligger ristningarna samlade i grupper ute i ytterkanterna av hällarna, men enstaka liggande skålgropar finns också. Hällristningar är ett av de mest fascinerande minnena från vår forntid men samtidigt ett av de mest svårtydda. Att ristningarna spelat roll i kulthandlingar är man i stort sett överens om. Arten av kulten och de kultiska handlingarna i samband med ristningarnas tillkomst råder det däremot delade meningar om. Ofta ligger ristningarna så i terrängen, att man gärna vill se dem tillkomna i samband med åkerbruksriter. När man, som i

Bjäre härad, möter en ensidig motivvärld i motsats till andra hällristningsområden i Sverige tillkommer frågor om Bjärristningarna kan vara yngre, gjorda i annat syfte än andra ristningar eller om de endast är uttryck för lokala sedvänjor och lokalbunden stil. De flesta hällristningar tillhör utan tvekan bronsåldern. Somliga forskare har dock den uppfattningen att de enkla motiv som man möter på exempelvis Drottninghall fortfarande användes under järnåldern. Hur Drottninghallristningarna skall dateras är osäkert. Ett indicium för en datering till bronsålder kan vara att i de sökschakt som vid seminariegrävningen upptogs nedanför, öster om, och uppe på Drottninghall framkom fynd hänförliga till bronsåldern, keramikskärvor och flintredskap, däribland en pilspets av flinta av en typ som flera gånger påträffats i sena bronsåldersgravar. Ristningarna på Drottninghall är nu imålade. Ett antal nya ristningar som vid tidigare undersökningar varit täckta av grästörv har framtagits.

De för den arkeologiska forskningen nyupptäckta ristningarna finns på en häll på fastigheten Holmen nr 1 i V. Karup. Hällen ligger högt i en mot sydväst slutande äng. Därifrån har man vidsträckt utsikt mot Kullaberg och Väderön. Hällen, som delvis var täckt av ett odlingsröse — sannolikt har den en gång varit

fullständigt täckt av detta — ligger invid en mycket tydlig terrassbildning, åkerkant, som norrut avslutas med ett annat röse. Ängen har i sen tid varit odlad och det var i samband med jordbruksarbete som man för ett tjugotal år sedan upptäckte ristningarna på hällen. Denna ligger ung, i norr-söder. I samma riktning bryts den av en markerad krönrygg. Både öster och väster om krönet finns ristningar. På den västra starkt sluttande delen förekommer rännor, som går från krönet ned mot marken, och skålgropar, ofta förbundna med varandra. Några av rännorna är mycket tydliga, andra grunda och summariskt huggna. Öster om krönet finns rännor, bredare och djupare än de nyssnämnda, helt uthuggna fotsulor, varav flera i par, och skålgropar av skiftande storlek. Ristningarna ligger här mycket tätt. Flera ristningar fanns på de delar av hällen, som fortfarande var täckta av det nämnda odlingsröset. Av de keramikfynd som gjordes i detsamma kan man sluta sig till att röset tillkommit redan under slutet av bronsåldern eller början av järnåldern, sannolikt i samband med den odling av området som resulterat i den markerade terrasskanten. Fynden från röset ovanpå hällen kommer, sedan de hunnit slutgiltigt bestämmas, att bli viktiga vid bedömandet av de under röset liggande ristningarnas ålder.

B. S.

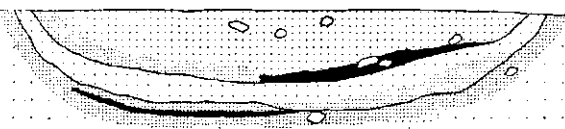
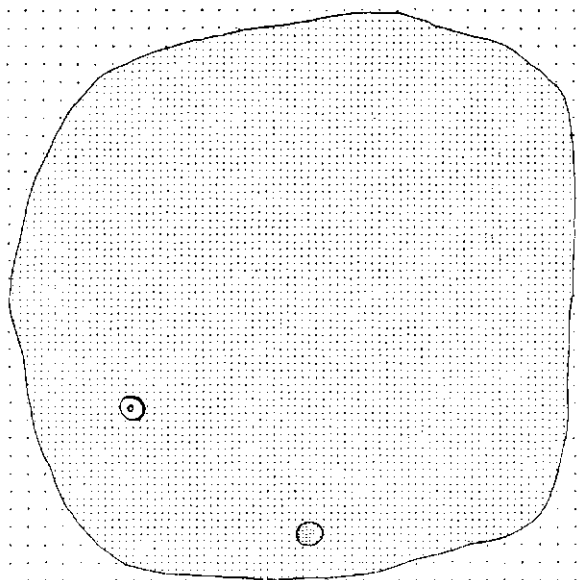
LÖDDEKÖPINGE

Som meddelats i Ale nr 3 1965 igångsattes i augusti förra året en arkeologisk undersökning av ett större boplatsområde söder om Barsebäcksvägen i Löddekö-

pinge. Platsen har varit bebodd under vikingatiden, men också anläggningar från yngre bronsålder har påträffats inom området.

Spåren av den vikingatida byn består av s. k. grophus. Denna fornlämningstyp, som avtecknar sig som en mörk fläck i marken, påträffas allt oftare på skånska järnåldersboplatser, vilka på grund av den kraftiga markexploateringen måste undersökas innan de grävs bort för att ersättas av modern bebyggelse. Grophusens storlek varierar, men ett vanligt mått är 3 × 2 m. Husen har ibland varit nergrävda så djupt som 60 cm. Undersökningar i Hagestad (se Ale nr 3 1963) och i Danmark, där väggarna tack vare gynnsamma jordförhållanden är bättre bevarade, visar att stavkonstruktion och skiftesverk har använts vid uppförandet. Med all sannolikhet har även lerklinade väggar förekommit, eftersom man ofta påträffar bitar av bränd lera i husen. Sammanlagt är ett 40-tal grophus lokaliserade. Av dessa är ca 30 nu undersökta. På området finns även större härdaanläggningar och grova, stensatta stolphål. Dessa kan eventuellt ha ingått i andra huskonstruktioner, men deras karaktär har ännu inte kunnat klarläggas. Fynden i husgroparna utgörs av keramikskärvor, djurben, som förmodligen är måltidsrester, samt en del järnföremål såsom knivar, nitlar och beslag. Bland mera anmärkningsvärda fynd kan nämnas två kammar och ett dräktspänne av järn av 800-talstyp, ett s. k. Birkamynt (omtalat i Ale 1965:3), spelbrickor av slipade hästtänder, bärnstenspärlor, svarvade sländtrissor av sandsten, synålar av ben, två vikter av bly samt keramik, som importerats från området söder om Östersjön.

Bronsåldersmaterialet består uteslutande

1 M

Löddeköpinge. Uppmätning av grophus. Överst plan med vävtyngd (t. v.) och stolphål. Därunder tvärsnitt, något förenklat. Två golv-nivåer är tydligt urskiljbara. Efter teckning av Bengt Salomonsson.

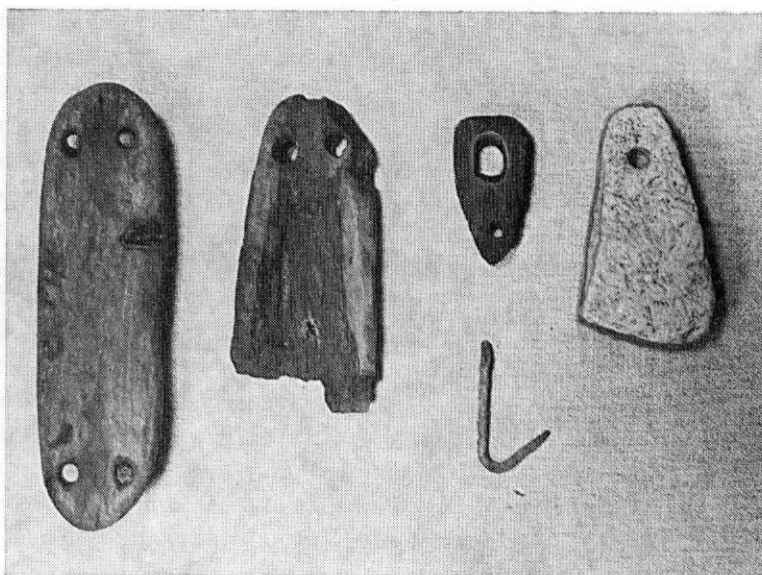
de av keramik. Denna, som hittas i här-
dar och avfallsgropar, är rikligt före-
trädd genom ca 2000 skärvor. Bland des-
sa finns både stora förrådskärl med grov
s. k. rabbig yta representerade och finare
kärl av tunnt, glättat gods, bl. a. skålar
och koppar med öron.

Undersökningen, som beräknas pågå
till någon gång i höst, väntas ge värde-
fulla upplysningar om kulturförbindelser
och levnadsförhållanden under två perio-
der av vår förhistoria.

T. O.

HALMSTAD

I samband med grävning för vattenled-
ning längs Brogatan invid kvarteret
Klingberget i Halmstad under januari—
februari påträffades en hel del medeltida
fynd. Bland dessa kan nämnas två trä-
rännor av bok, som var lindade med
björknäver. Av lösfynden var särskilt
två barkflöten, ett nätsänke av kalksten
och en metkrok (?) av intresse. De på-
träffades i nära anslutning till varandra
ovan en risbädd. Dessa fynd ger oss en
inblick i äldre tiders fiske. Tidigare har

Barkflöte, nätsänke
av kalksten och
metkrok. Fynd från
det medeltida
Halmstad. Jörgens
foto, Halmstad.

liknande barkflöten av furu påträffats på spridda håll i staden. Det största på bilden mäter 21,5 cm i längd och har två hål i varje hörn. Botten är avrundad. Dessa barkflöten har troligen använts vid havsfisket, som varit ett av halmstadbornas äldsta näringsfång. Undersökningen har utförts av personal från Halmstads museum.

L. L.

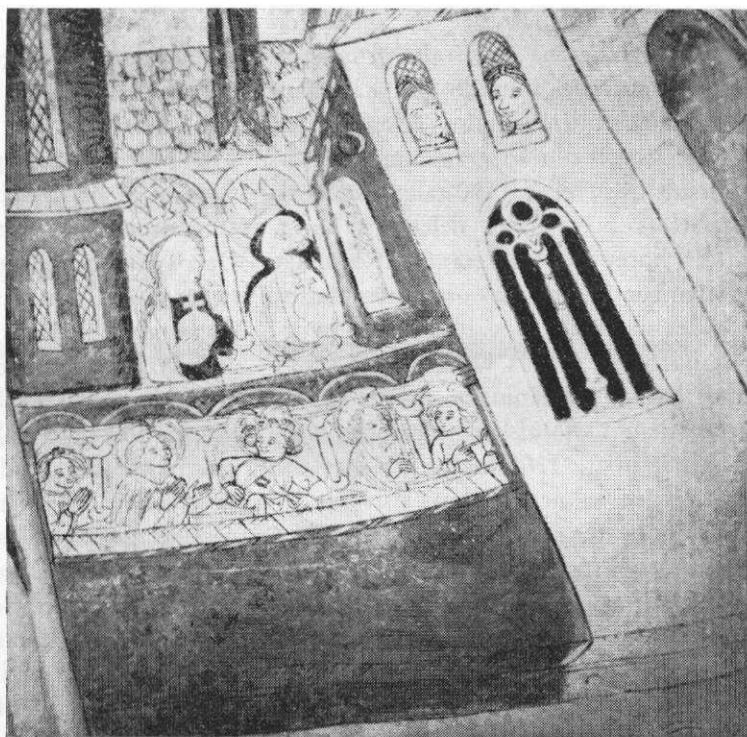
FJÄLKINGE KYRKA

Sedan en tid pågår en omfattande inre restaurering av Fjälkinge kyrka. Intresset har därvid i hög grad varit knutet till framtagningen av de välbevarade senmedeltida målningarna i långhusets båda valv. Målningarna, som tillhör 1400-talet är av förhållandevis hög kvalitet. De är mycket välbevarade och har dessutom flera intressanta ikonografiska detaljer. Målningssvitens huvudmotiv är välkända i senmedeltida kalkmålningar: i västra valvet framställs syndafallet och andra scener med Adam och Eva, i

östra valvet Kristus som världsdomare med de saliga på sin högra och de fördömda på sin vänstra sida. Valvkappan mitt emot Kristus-bilden upptages av en framställning av lyckohjulet. Även på kyrkans väggar har kalkmålningar påträffats. Av intresse är särskilt två helgonfigurer. På södra väggen sitter en helgonkonung, vars attribut icke längre är skönjbart. En inskrift anger emellertid att det är S:t Olof. På triumfbågväggen under Kristus-bilden i den östligaste valvkappan syns svagt ett krönt helgon. Mot högra axeln är en yxa lutad. Själva yxbladet är endast mycket svagt urskiljbart. Troligen föreställer även denna helgonbild den helige Olof och vi står sålunda inför två Olofsbilder i samma kyrka. Det har ännu inte kunnat klargöras, om dessa bilder är samtida. Under alla förhållanden torde Olofskulten ha spelat en roll för Fjälkinge kyrka. Inte minst placeringen av en kultbild på triumfbågväggen, tätt under den tronande Kristus, antyder detta.

E. T.

Fjälkinge.
Del av yttersta-
domsframställning.
De saligas himmels-
ka Jerusalem fram-
ställt som en rid-
darborg. Foto E.
Thun.

KLOSTERKYRKAN I YSTAD

Den med intresse emotsedda restaureringen av S:t Peters klosters kyrka i Ystad har nu påbörjats. I slutet av april igångsattes även en urschaktning av fyllnadslager under kyrkans golv och samtidigt därmed en arkeologisk undersökning. Dessa parallellt bedrivna arbeten utföres som statskommunalt beredskapsarbete, vartill statsbidrag utgår motsvarande hälften av kostnaderna.

I samband med den förändring som kyrkan genomgick i mitten av 1800-talet höjdes golvnivån över en halv meter, en åtgärd som främst hade till syfte att eliminera besvärande fukt i kyrkan. Som ett bevis på att dräneringen av golvet vållade problem under denna tid kan också anföras den "avloppskanal", som

påträffats under fyllnadslagret i koret. Den har dragits snett genom korgolvet, är murad av tegel och avtäckt med kalkstensplattor och delar av gravhällar från 1700-talet.

Det mäktiga fyllnadslagret bestod till stor del av gammalt byggnadsmaterial, varav det mesta torde härröra från tidigare rivna byggnader i klosterkomplexet. En mängd gotiska formtegel och golvplattor, delvis med ornering och rester av glasyr, har tillvaratagits jämte fragment av förstörda gravstenar från 1600- och 1700-talen, vilka tillhört de många gravarna inne i kyrkan eller legat på den gamla kyrkogården, som nedlades på 1820-talet. Den ursprungliga golvnivån i kyrkan ligger i det närmaste en meter lägre än 1800-talsgolvet.

De många gravarna från efterrefor-

matisk tid har förstört de medeltida golvbeläggningarna och altargrunderna samt eventuella murade gravkammare från klostertiden. Nedre delen av en större, i tegel murad gravkammare från senmedeltiden eller 1500-talet har dock påträffats i östligaste delen av koret. Mitt i koret har framgrävts ett kraftigt gråstensfundament som utmärker platsen för det medeltida högaltaret. Det byggnadshistoriskt hittills värdefullaste resultatet har undersökningen vid triumfbågen mellan 1200-talslånghuset och 1300-talskoret givit. 1200-talskyrkan har ursprungligen saknat särskilt kor. Under den uppbrottna triumfbågen kvarligger den kraftiga och djupt grundlagda östmuren till kyrkans äldsta del. Söder om bågöppningen har framkommit en välbevarad skråkantsockel i kalksten, som före korbygget varit synlig i östra fasadmuren. Denna sockel löper även runt en ursprunglig strävpelare, mot vilken 1300-talsmurverket i korets sydvägg ansluter.

E. G.

GLIMMINGEHUS

F. n. pågår på Riksantikvarieämbetets uppdrag omfattande grävningsarbeten vid Glimmingehus. Avsikten är att förbättra de sanitära installationerna inom borgen. Vidare kommer ett utrymme i västra flygellängan att ställas i ordning som museilokal, där bl. a. vissa av de fynd — mestadels keramik och annat husgeråd — kommer att utställas, som gjordes vid en omfattande rensning av vallgraven på 1930-talet. Museilokalen torde emellertid inte kunna tagas i bruk förrän tidigast nästa säsong.

I samband med de nu aktuella grävningarna har vissa iakttagelser av arkeo-

logiskt intresse kunnat göras. Sålunda påträffades på borggården, ganska nära borgen, källarna till två byggnader. Hela östra muren av den ena kunde undersökas. Muren löper parallellt med östra flygeln på ett avstånd av ca 1,5 meter från denna och mäter 5 meter i längd. Det sydöstra hörnet, närmast borgen, ligger på ett avstånd av drygt 5 m från densamma. Källaren har varit byggd av gråstenar, fogade med kalkbruk och har sannolikt haft kullerstensgolv. Mellan den nu beskrivna källargrunden och borgen påträffades vid ledningsgrävningen resterna av ytterligare en byggnad. Endast det nordöstra hörnet av denna kunde emellertid friläggas. Byggnaden har sträckt sig in mot borgen. En undersökning av dess anslutning till borgens grund synes vara nödvändig för bedömningen av hur de nu påträffade byggnadsresterna kronologiskt förhåller sig till borgen. Tills vidare kan man förmoda, att de utgör lämningar av ekonomibyggnader tillhörande den nuvarande borganläggningen. Möjligheten att de tillhört ett äldre Glimmingehus synes emellertid inte helt böra uteslutas.

E. T.

RÄTTELSE

Tryckfelsnisse besökte föregående nummer av Ale, vilket redaktionen beklagar. I artikeln Den skånska bonderesningen år 1525 av Lars J. Larsson uppges på sidan 23, att 100 man stupade vid Lund och på sidan 27 påstås att böndernas förluster vid Bunketofta uppgick till 300 dödade. Siffrorna skall vara 1000 resp. 3000 och visar tydligt, att upproret 1525 var ett av de största bondeupproren i Nordens historia.

INNEHÅLL

Jörgen Weibull: De Skånska Landskapens Historiska och Arkeologiska Förening 1866—1966	1
Nils Nilsson: Kulturens vagga	13
Märta Strömberg: "Trollasten". Dösen vid Köpingsbro	24
Referat: Bengt Thordeman: Attityder till arvet	41
Göran Lindahl: Byggnadsminnesvård	43
Erik Lundberg: Antikvarisk byggnadsvård	44
Bo Lagercrantz: Konstföremål från äldre tider	45
Aktuellt om antikvariskt: Nyupptäckta hällristningar i Västra Karup	47
Löddeköpinge	48
Halmstad	49
Fjälkinge kyrka	50
Klosterkyrkan i Ystad	51
Glimmingehus	52
Rättelse	52

EFTERTRYCK, helt eller delvis medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

STÖD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 15 kr insättes på föreningens postgiro, Lund 24 68 31, c/o kassören, museichef B.-A. Person, Varberg.

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Utkommer med tre häften 1966.

ÄLDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, docent Jörgen Weibull, Lund.

CWK GLEERUP BOKFORLAG

LUND

Kr 5: —